

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

LEYLA BƏYLƏR qızı ABBASOVA

ALMAN DİLİNDƏ POSTPOZİSİYADA İŞLƏNƏN SÖZÖNLƏR
VƏ ONLARIN SEMANTİK TƏHLİLİ

HSM- 060201 – Dilşünaslıq (alman dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər:

İ.T.Heybətov
filologiya üzrə fəlsə doktoru, dosent

BAKİ - 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-7
I FƏSİL. GERMANİSTİKADA SÖZÖNÜLƏRİNİN TƏDQIQI	
TARİXİNƏ DAİR	8-45
1.1. Dildə nitq hissələri məsələsinə dair	8-13
1.2. Alman dilində sözönlərinin tədqiqinə dair	13-45
II FƏSİL. ALMAN DİLİNDƏ POSTPOZİSİYADA İŞLƏNƏN	
SÖZÖNÜLƏRİNİN SEMANTİK TƏHLİLİ	46-60
NƏTİCƏ	61-63
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	64-67
ƏLAVƏLƏR	68-70

GİRİŞ

Dil xalqın mədəni, elmi, sosial, iqtisadi səviyyəsinin inkişafında mühüm rol oynayır. Məlumdur ki, dil ünsiyyət vasitəsidir. Onun bütün səviyyələrində özünü göstərən sistemlər və hər hansı bir sistemi özündə əks etdirən vahidlər ona görə araşdırılır ki, ünsiyyət prosesini daha yaxşı təyin etməyə hələl xidmət göstərməyən potensial imkanlar müəyyənləşdirilərək aşkara çıxarılsın və təkliddə ayrı-ayrı fərdlərin, ümumilikdə isə cəmiyyətin ixtiyarına verilsin.

Dünyada mövcud olan minlərlə dilin müxtəlif səviyyədə tədqiq olunmasına baxmayaraq, yetərinə çox sayda dili əhatə edən linqvistik tədqiqatlarda həmin araşdırmaların obyektini təşkil edən dillərin bu və ya digər özünəməxsusluqlarının dəyərləndirilməsi işinə müəyyən nizamlılıq gətirə biləcək sistemləşdirmə modellərinə müraciət edilir. Həmin modellər dilçilik araşdırmalarına vəsiqə almış dillərin ən müxtəlif aspektlərdə, yəni onların qohumluq əlaqələri, struktur özəllikləri, funksional mahiyyəti və areal xarakteristikası baxımından öyrənilməsinə yardımçı olmaqla yanaşı, bu istiqamətli təhlillərin yeni keyfiyyət mərhələsinə keçməsinə müstəsna rol oynamışdır.

Dilçilik tarixində bir çox dilçilər sözlülərinə fərqli tərif vermişlər. Bəzən alman dilində elə hallara rast gəlinir ki, sözlü aid olduğu sözdən sonra işləyə bilər. Alman dilində *Postposition* termini aid olduğu sözdən sonra işlənən sözlülərinin xarakterizə edilməsi üçün tətbiq edilir. Məsələn, *entlang* “boyunca”, *nach* “sonra” və s. Buna görə də *Postposition* termininin mənasının dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac duyulur. Deyilənləri nəzərə alsaq məlum olur ki, postpozisiyada işlənən sözlüləri də müəyyən sintaktik funksiyaları yerinə yetirən aid olduğu sözlə birgə işlənən köməkçi sözlüdür. Sözlünün birləşdirici funksiyası müəyyən qrammatik mənanı müəyyən edir.

Cümlənin üzvləri arasındakı qrammatik və semantik münasibətlərin ifadəsi vasitəsi kimi sözlüləri alman dilinin qrammatik quruluşunda aparıcı yerlərdən birini tutur və sintaktik quruluşun əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir.

Sözlüləri köməkçi sözlər içərisində mühüm və əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Sözlüləri digər əsas nitq hissələrindən fərqli olaraq, özünün mənasının böyük mücərrədliyi ilə xarakterizə olunur.

Sözönülərinin bölgüsündə bir neçə yanaşmalar var:

- 1) idarə;
- 2) sözönülərinin funksionallığı;
- 3) sözönülərinin semantikas.

Sözönülərinin semantik bölgüsü onunla xarakterizə olunur ki, onlardan çoxu müstəqil leksik mənaya malikdirlər və real gerçəkliyin əşya və hadisələri arasındakı münasibətlərin konkret növünü ifadə edirlər, yəni dildə nominativ funksiya yerinə yetirirlər.

Sözönünün semantikasında leksik və qrammatik mənə müstəqil və digər köməkçi sözlər arasındakı münasibətlərdən əsaslı şəkildə fərqlənirlər. Sözönülərinin leksik mənasının təsviri kifayət qədər mürəkkəb məsələdir. Sözlərinin semantik strukturunun təsvirində yaranan problemlərdən biri, onların sırf sintaksis nöqtəyindən nəzərdən araşdırılmasıdır. Semantikada koqnitiv elmin inkişafı ilə yeni fikirlər və yanaşmalar meydana çıxdı ki, onların vasitəsilə sözönüləri onların nitq zamanı insan şüurunda aktivləşən konsept kompleksi kimi nəzərdən keçirilməsinə səbəb oldu.

Sözönüləri nominativ funksiya malikdirlər. Sözönülərinin nominativ səviyyəsi birləşmənin üzvləri arasında formalaşan münasibətlərin leksik ifadəyə malik olmasını müəyyən edir. Sözönülərinin bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, onlar nominativ funksiyada tək iştirak edə bilmirlər, birləşmənin və ya cümlənin tərkibində öz ifadələrini tapırlar.

Sözönülərdə nominativ funksiyanın olmasının təsdiq edilməsi bu dil vahidlərinin ikili təbiətə malik olmasını üzə çıxarır. Belə ki, sözönülərinin mənası onun leksik və qrammatik komponentlərinin birləşməsi kimi nəzərdən keçirilir. Qrammatik mənə dedikdə, sözlər arasındakı sözönülərinin vasitəsilə sintaktik əlaqələrin ifadəsi, leksik mənə dedikdə isə, obyektlər arasındakı münasibətlər haqqında sözönüləri vasitəsilə verilən informasiya başa düşülür. Sözönülər dildə müstəqil leksik mənaya malik vahidlərdir, çünki özünün paradiqm sistemində malikdir, onlarda özünəməxsus sintaqmatika müşahidə edilir.

Sözönülər həmişə alman dili öyrənənlərdə çətinliklər yaradır. Çətinliklərin əsas səbəbi sözönülərinin tərcüməsi zamanı yaranır. Belə ki, sözönüləri hər hansı bir xarici

dilə tərcümə olunduqda müxtəlif mənalar kəsb edir. Məhz bu baxımdan dünyanın bir çox dilçiləri bu çətinliklərin və onların aradan qaldırılması probleminin aktual olduğunu nəzərə alaraq bu mövzuya müraciət etmişlər. Misal olaraq G.Helbiq və J.Buşa, U.Engels, E.Şendels, E.Hentsşel, H.Veydt, K.Zomerfeldt və G.Ştarke və s. kimi dilçiləri göstərmək olar.

Mövzunun aktuallığı. Dilçiliyin ən mühüm problemlərindən biri də sözlərin problemi. Bu problemlə bir çox dünya dilçiləri məşğul olsalar da, alman dilində postpozisiyada işlənən sözlərin və onların dildə işlənmə xüsusiyyəti və mövqeyi ilə bağlı məsələ tam linqvistik təhlil obyektinə olmamışdır. Bu baxımdan, biz düşünürük ki, məşğul olduğumuz mövzu öz aktuallığı ilə seçilir. Bundan başqa bu mövzunun tədqiq edilməsi, dilöyrənmədə də mühüm rol oynaya bilər.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Alman dilində aid olduğu sözdən sonra işlənən sözlər alman dilçiliyində və ümumilikdə german dillərində əsasən ümumi sözlər nöqtəyindən işlənmişdir, yəni biz bu sözlərini mövzuya ümumi baxış anlamında müşahidə edə bilərik.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Magistr işinin elmi cəhətdən düzgün və tələb olunan səviyyədə yerinə yetirilməsində qarşıda duran məqsəd və vəzifələrin aydın və dəqiq olması vacibdir.

İşin mövzusunda görüldüyü kimi, onun əsas məqsədini alman dilində postpozisiyada işlənən sözlərinin semantik xüsusiyyətlərinin təhlil edilməsidir.

Hər bir tədqiqat işində olduğu kimi, bu işdə də qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- alman dilində mövzu ilə bağlı elmi ədəbiyyatın təhlili;
- alman dilində postpozisiyada işlənən sözlərinin semantik-struktur təhlili.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Dilçilik ədəbiyyatında qeyd edilir ki, tədqiqat işinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsində tədqiqat işində təhlilə cəlb edilmiş dil materialının seçilməsi mühüm rol oynayır. Materialın seçilməsində qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələr əsas götürülmüşdür. Tədqiqat işinin yazılmasında bir çox alman və rus dillərində olan elmi, nəzəri və bədii ədəbiyyatdan istifadə olunub. Biz çalışmışıq ki, seçilmiş nümunələr işin mövzusunun əsas

xüsusiyyətlərini əhatə etsin və qarşıda duran vəzifələri həyata keçirməyə imkan versin.

Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsi üçün seçilən və tətbiq edilən metodikanın da böyük əhəmiyyəti vardır. İşin xüsusiyyəti nəzərə alınaraq işdə təsviri və müqayisəli metodlardan istifadə olunmuşdur. Dilçilik ədəbiyyatında qeyd edilir ki, müqayisə elmi araşdırma üsulu kimi eksperimental və nəzəri dərketmədə, həmçinin dilçilik və dillərin tədrisi metodikasında geniş tətbiq edilir. Müqayisə üsulu ilə bir dilə və ya müxtəlif dillərə məxsus oxşar və fərqli fonetik, qrammatik, leksik və s. xüsusiyyətlər müəyyənləşdirilir və onlardan lazımı nəticələr çıxarılır.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Alman dilində aid olduğu sözdən sonra işlənən sözlərinin müəyyən edilməsi və onların işlənmə mövqelərinin və semantik xüsusiyyətlərinin araşdırılması işimizin elmi yeniliyini üzə çıxaran cəhətlərdəndir.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işində əldə edilən nəticələr alman dilində postpozisiyada işlənən sözlərinin tədqiqatının həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət kəsb etdiyini bir daha sübut edir.

İşin nəzəri əhəmiyyəti alman dilində postpozisiyada işlənən sözlərinin semantik- struktur təhlilinə dair nəzəri fikirlərin ümumiləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti isə əldə olunan nəticələrdən dilöyrənmə zamanı istifadə olunmasından ibarətdir. Belə ki, Azərbaycan auditoriyasında məhz iki dil arasındakı fərqli cəhətlər dili öyrənənlərdə də çətinliklər yaradır. Magistr dissertasiyasında postpozisiyada işlənən sözlərinin mövqe və semantik xüsusiyyətləri konkret nümunələrlə göstərilmişdir. Tədqiqatın sonunda əlavə olaraq postpozisiyada işlənən sözlərinin siyahısı verilmişdir.

İşin aprobeasiyası. İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Alman dilinin fonetikasi və qrammatikasi kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın əsas məzmunu iki məqalədə öz əksini tapmışdır. İş üzrə iki məqalə çap edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və iş zamanı istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə dildə sözlər haqqında qısa xarakteristika verilmişdir və mövzunun seçilməsi əsaslandırılmışdır.

Birinci fəsildə germanistikada, əsasən də alman dilində sözlülərin tədqiqi tarixindən, onların semantikasından, işlənmə mövqeyindən və xüsusiyyətlərindən bəhs edilir.

İkinci fəsildə isə alman dilində postpozisiyada işlənən sözlülərin siyahısı verilir. Eyni zamanda, konkret nümunələr əsasında onların işlənmə və semantik xüsusiyyətləri göstərilir.

Nəticə isə aparılan tədqiqatın qısa xülasəsindən ibarətdir.

I FƏSİL

GERMANİSTİKADA SÖZÖNÜLƏRİN TƏDQIQI TARİXİNƏ DAİR

1.1. Dildə nitq hissələri məsələsinə dair

Hər bir dilin lüğət tərkibində mövcud olan sözlərin hamısı müəyyən qrammatik mənaya malik olur. Bu baxımdan həmin sözlər müəyyən nöqtəyi-nəzərdən ayrı-ayrı nitq hissələri kimi qruplaşdırılır. Dildə hər hansı bir sözün hansı nitq hissəsinə aid olması, onun hansı suala cavab verməsindən, əşya, xüsusiyyət və yaxud hərəkətlə bağlı olmasından və digər əlamətlərdən asılıdır. Sözlərin həmin əlamətlərə görə formalaşdırdığı nitq hissələri bir-birindən leksik-qrammatik mənalarına görə fərqlənirlər.

V.Yunq qeyd edir ki, dilin söz tərkibinin elementlərinin müxtəlif nitq hissələrinə bölgüsü zamanı aşağıdakı kriteriyaları nəzərə almaq lazımdır [32, s.165]:

a) Hallana və hallana bilməyən sözlərin fərqləndirilməsi, həmçinin müxtəlif fleksiya növləri: təsrif, hallanma, dərəcələnmə

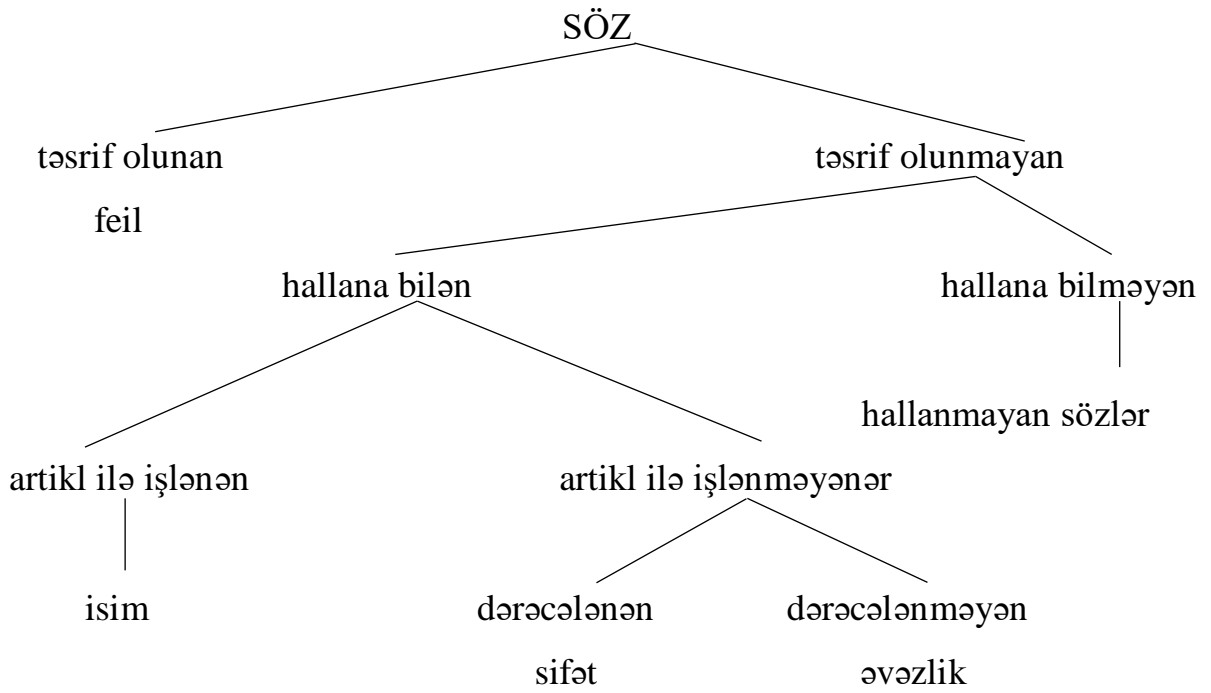
b) Sözlərin sintaktik əlamətləri, məsələn, cümlədə cümlə üzvü qismində iştirak edə bilmək bacarığı; artikkel ilə işlənmək bacarığı; sözləri, söz birləşmələrini və cümlənin tərkib hissələrini bir-biri ilə birləşdirmək bacarığı; ismi və yaxud əvəzliyi müəyyən halda tələb etmək bacarığı.

c) Sözlərin mücərrəd-kateqorial forması. Bu forma obyektiv reallıq hadisələrinin insan şüurunda ümumiləşdirilmiş şəkildə əks olunmasını nəzərdə tutur. Bu bölgü prinsipinin tətbiqi sözlərin aşağıdakı qruplaşmasını nəzərdə tutur:

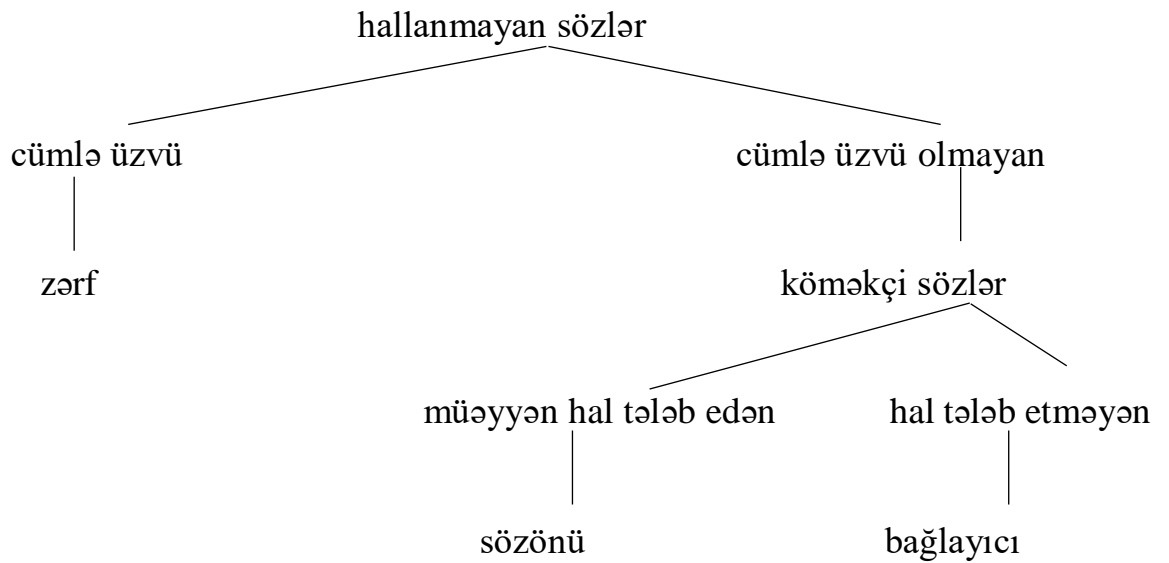
- özünün zaman axarında olan fəaliyyət, hərəkət və vəziyyət;
- sözün geniş anlamında olan əşyalar;
- hərəkətlərə, vəziyyətlərə və əşyalara məxsus olan xüsusiyyətlər;
- əşyalar və hərəkətlər arasında mövcud olan münasibətlər.

Bu məsələ ilə bağlı V.Yunq V.Fleminqin alqoritmini nümunə göstərir və qeyd edir ki, bu alqoritm eksplisit olaraq sözlərin morfoloji və sintaktik əlamətlərini əhatə edir [32, s. 165].

V.Fleminq hallanmayan sözlərin aşağıdakı bölgüsünü təklif edir [32, s. 166]:

V.Yunq qeyd edir ki, V.Fleminqin bu cədvəlində əlamət göstəriciləri birbaşa verilməsə də, verilmiş nitq hissələri ilə bağlı həmçinin semantik əlamətləri müəyyən etmək olur [32, s. 166]: feillər öz gedişatı çərçivəsində fəaliyyəti, hərəkətləri və vəziyyəti, isimlər əşyları və yaxud əşyavi düşünülmüşü, sifətlər xüsusiyyəti, birləşdirici/köməkçi sözlər münasibətləri ifadə edirlər.

V.Admoni qeyd edir ki, dildə həddindən çox sayda mövcud olan söz kütləsinin qrammatik sıralanması və təsnifi dilçiliyin ən ağır məsələlərindən biridir [5, s. 69].

Dil hadisələri üçün ümumilikdə xarakterik olan aspekt zənginliyi özünü yüksək səviyyədə sözdə göstərir və vahid bir kriteriya əsasında sıralama aparmaq cəhdlərinə qarşı qoyulur. Ənənəvi qrammatikada üstünlük təşkil edən təsnifat sistemində sözlərin müxtəlif tərəfləri və xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir.

XIX əsrin sonlarından başlayaraq vahid bölgü prinsipində olan çatışmamazlığı düzgün olmayan və elmə uyğun gəlməyən bir hal kimi nəzərdən keçirməyə başlamışdılar [5, s. 69]. Vahid, yəni adətən formal nöqtəyi-nəzərdən götürülmüş sistemlər sxem şəklində verildiyi üçün (F.F.Fortunatov, L.Zütterlin), ümumi bir qeyri-müəyyənlik meydana çıxmışdı. Bu gedişat da daha çox nəzəri müzakirələrə gətirib çıxarırdı [5, s. 69]. Nitq hissələrinin elmi baxımdan məqbul sistemi istənilən bir dil üçün ümumiyyətlə mümkün olmaması bağlı fikirlər öz təsdiqini tapır, çünki söz mürəkkəb və çoxtərəfli qrammatik vahid kimi müəyyən edilir.

Sözlərin qrammatik bölgüsü zamanı vahid bir kriteriyanın çatışmamazlığı tətqiqat obyektinin, yəni sözlərin özlərinin təbətindən irəli gəldiyi üçün, obyektin müxtəlif aspektlərini nəzərdə tutan təsnifatı qeyri-elmi və subyektiv nəzərdəndən keçirilməsinə əsas yaratmır. Dil hadisələrinin özünəməxsus aspektyönümlü təbiəti, onların sahə strukturu eyni zamanda onların təsnifatı zamanı özünəməxsus metodika tələb edir. Bu zaman meydana çıxan növlər və siniflər əhəmiyyətsiz improvizasiyaya deyil obyektiv, elmi dəyərə malikdirlər. V.Admonin fikrincə, bu metodika burada müşahidə edilən aspektlərin üzə çıxarılması ilə düşüncəli və aydın şəkildə aparılmalıdır [5, s. 69].

V.Admonin fikrincə, materialın həmçinin diqqətli və metodiki baxımdan dəqiq təhlili zamanı heç bir şübhə qalmır ki, söz ehtiyatının təsnifatı sahəsində bəzi məsələlər mübahisli olaraq qalır. Bu mübahisəli məsələlərdə söhbət müəyyən nitq hissələrinin qruplaşmasından, onların iyerarxiyasından və adlanmasından gedir [5, s. 69]. Bu zaman isə müvafiq növlərin mövcudluğu demək olar ki həmişə konkret fakt olaraq qalır. Bu dilçi daha sonra qeyd edir ki, terminoloji tərəfə mühüm məna verilmədiyi və dilin mahiyyətinə uyğun olan keçid hallarının mövcudluğu zaman, tədqiq edilən dilin söz ehtiyatını əsaslandırılmış təsnifata cəlb etmək mümkün olsun [5, s. 70].

V.Admoni qeyd edir ki, nitq hissələrinin bölgüsü zamanı dəqiq aspektlərin/kriteriyaların müəyyənlişməsi vacibdir. Bununla bağlı o, V.Vinaqradovun təklif etdiyi 5 kriteriyayı nümunə göstərir:

- 1) sintaktik funksiya;
- 2) sözün cə söz formasının morfoloji strukturu;
- 3) sözlərin leksik mənaları;
- 4) obyektiv reallığı özündə əks olunmuş növlərin müxtəlifliyi;
- 5) müvafiq nitq hissələri ilə əlaqədə olan qrammatik kateqoriyaların təbiətindəki müxtəlifliklər.

V.Admoni daha sonra, bu kriteriyalardan bəzilərinin, belə ki, 3-cü və 4-cü, 5-ci və 2-ci kriteriyaların eyniyyət təşkil etdiyini vurğulayır [5, s. 70]. O, qeyd edir ki, reallığın necə əks olunması kimi kriteriyayı leksik mənadan ayırmaq olmaz, yəni onlar birlikdə ümumiləşmiş mücərrəd mənə məzmununu ifadə edirlər. Bu isə ayrı-ayrı nitq hissələrinin müəyyən edilməsində vacib rol oynayır. Beləcə bu dilçi, kriteriyaların sayını üçə endirir. Belə ki, V.Admoni bura 1) sintaktik funksiyanı; 2) sözün morfoloji strukturunu və 3) mücərrəd mənayı daxil edir [5, s. 71].

V.Admoni daha sonra qeyd edir ki, nitq hissələrinin müəyyənlişməsində oxşar kriteriyaları alman qrammatistlərinin işlərində də müşahidə etmək olur. Belə ki, artıq L.Zütterlin üç bölgü əlamətini müəyyənləşdirir:

- 1) forma dəyişikliyi, yəni fleksiya;
- 2) mənə;
- 3) onların cümlədə tətbiqi [5, s. 71].

V.Admoni qeyd edir ki, L.Zütterlin fleksiya kriteriyasını daha etibarlı olduğunu göstərir və buna görə də onun qəbul etdiyi nitq hissələri sistemində sözün morfoloji strukturu əhəmiyyətli yer tutur. Daha sonrakı dövrlərdə isə xüsusilə mənə və sintaktik funksiyaya daha çox diqqət ayırmağa başlamışdılar [5, s. 71]. V.Admoni bu məsələ ilə bağlı V.Yunqun fikrilərinə toxunaraq qeyd edir ki, o, nitq hissələrinin mahiyyətini onların “təbii münasibət ifadə edən vasitələr” kimi başa düşür. Bu isə ümumiləşdirilmiş mücərrəd mənə məzmununun anlamına gəlir [5, s. 71].

V.Admoni daha sonra fikrin davam etdirərək qeyd edir ki, digər müxtəlif konsepsiyalarda da nitq hissələrinin müəyyənləşməsində eyni bir kriteriyalar müəyyən edilir. Bu dilçi sonda yuxarıda göstərdiyi fikrileri ümumiləşdirərək qeyd edir ki, qrammatik nitq hissələrinin müəyyənləşməsində bir-biri ilə sıx bağlı olan, ancaq bir-biri ilə qarışmayan üç əsas kriteriya təsbit edilə bilər. Beləcə o, 1) ümumiləşdirilmiş mücərrəd məna məzmunu; 2) morfoloji strukturu və 3) sintaktik funksiyaları müəyyən edir [5, s. 71].

Köməkçi nitq hissələri münasibət bildirən sözlərdir. Onlar dildən xaric aləmin əşya və hadisələrini deyil, fikir və anlayışların bir-birinə, danışanın ifadə edilən fikrə münasibətini bildirir. Köməkçi nitq hissələri nitq fəaliyyəti – ünsiyyətlə əlaqədardır. Ona görə də, köməkçi nitq hissələrini təyin edərkən onların müstəqil nitq hissələri arasında əlaqə yaratmaq xüsusiyyətləri əsas götürülür.

Dildəki sözlərin morfem strukturundan danışanda bir məsələyə də xüsusi fikir vermək lazımdır. Sözlər morfoloji strukturuna, sintaktik funksiyasına və leksik mənasına görə müxtəlif cürdür [2, s. 286]. F.Yadigar qeyd edir ki, bu kriteriyalardan çıxış edərək ənənəvi dilçilik nitq hissələri adı altında bölgü aparır. Bu dilçinin fikrincə, məsələnin ən maraqlı cəhəti burasındadır ki, nitq hissələri deyilən sözləri morfolojiyada və ya sintaksisdə öyrənmək cəhdi fikir müxtəlifliyinə gətirib çıxarır. İngilis dilçiliyi sözləri bu baxımdan söz siniflərinə, almanlar isə müxtəlif terminlərlə bu bölgünü fərqli şəkildə ifadə edirlər [2, s. 286].

Cümlədə hansı vəzifəni yerinə yetirməsindən asılı olmayaraq dəyşməz qalan sözləri ümumi şəkildə köməkçi nitq hissələri sırasına daxil edirlər. F.Yadigar bildirir ki, buraya müəyyən istiqaməti göstərən siqnal sözləri (bağlayıcılar), əşyanın və ya hadisənin yerini və zamanını bildirən münasibət sözləri (sözönüləri) daxildir [2, s. 286]. Bunlar deyilənin formalaşmasına xidmət edir. Bunlardan fərqli olaraq cümlədə fərqli forma ilə çıxış edən və hərəkiliyilə seçilən sözlər (isim, sifət, feil, say) var ki, onlar yerinə yetirdiyi vəzifəyə müvafiq olaraq dəyişikliyə uğrayırlar. H.Brinkman qeyd edir ki, onların forması dəyişkən və yerinə yetirdikləri funksiya müstəqildir [2, s. 286]. Sözlər bir qrupdan digərinə keçə bilirlər. Bu zaman onların

formasında dəyişiklik baş verir. Məsələn, alman dilində işlənən *genießen*-dən ablaut vasitəsilə *Genuss* ismi və *bar* şəkilçisinin köməkliyi ilə *geniessbar* sifəti yaranır.

D.Veysəlova qeyd edir ki, hər bir dilin leksikonunda fikrin ifadəsində əsas nitq hissələri ilə yanaşı köməkçi sözlər də xüsusi rol oynayır və köməkçi nitq hissələrinin yoxluğu ünsiyyət vahidi olan dilin yeksənəkliyinə və cılızlığına səbəb olardı [1, s. 4]. Daşdığı leksik, qrammatik, üslubi, prosodik və digər funksiyalardan asılı olaraq, köməkçi sözlər gah cümlələri təşkil edən leksik vahidlər arasında əlaqə yaradır, gah cümlədə tək-tək sözlərin, ya da bütövlükdə cümlənin məna tutumunu, ifadə çalarlığını zənginləşdirir, gah da ifadə olunan fikrə yığcamlıq, lakoniklik verir. D.Ş.Veysəlova fikrini aydınlaşdırmaq üçün aşağıdakı misala müraciət edir:

- *Du hast mich wahrscheinlich nicht erkannt!*
- *Doch!*
- *Siz yəqin ki məni tanımadınız?*
- *Əlbəttə ki, tanıdım* [1, s. 4].

Göründüyü kimi, bu cümlələrdən birincidə ifadə edilən fikrin təsdiqinin reallaşması yalnız “*doch*” ədatı ilə mümkün olur. D.Ş.Veysəlova müqayisə üçün Azərbaycan dilindən də misal gətirir. “*Sən ki, hər sözə inanırsan*” cümləsində “*ki*” ədatının işlədilməsi cümləyə tamam başqa bir məna çaları verir ki, bunu da dinləyici, daha doğrusu, dil daşıyıcısı asanlıqla dərk edir [1, s. 4].

1.2. Alman dilində söznülərinin tədqiqinə dair

L.R.Zinder və T.V.Stroyeva qeyd edirlər ki, söznülərin hal sistemində daxil olmasını qədim yazı abidələrində müşahidə etmək olar və onlar dilin analitik quruluşunun inkişafına olan ümumi tendensiya ilə əlaqəlidir [3, s. 84]. Müasir alman dilində söznülər cümlədə sintaktik münasibətlərin ifadə vasitəsi kimi mühüm yer tutur. Söznü bir sıra hallarda halın əvəzedicisi kimi çıxış edir və onun mənasını fərqləndirir. O, dilə müxtəlif sintaktik münasibətlərin ifadəsinə, eyni bir anlayışın çalarlarını fərqləndirməyə, təfəkkürün inkişaf edən və mürəkkəbləşən tələblərinə uyğun olaraq fikrin detallı ifadəsinə imkan yaradır [3, s. 84].

Belə ki, sözünü vasitəsilə dilin bir sıra mücərrəd-məntiqi münasibətlərinin (səbəb və nəticə, şərt, qarşılaşdırma və s. münasibətlər) ifadəsi imkanı yaranır. L.R.Zinder və T.V.Stroyeva hesab edirlər ki, bu münasibətlər sözünülərinə qədər qeyri-detallı şəkildə dildə mövcud olan müxtəlif mənalı hallar vasitəsilə ifadə olunurdu [3, s. 84].

Sözünülər yönlük hal köməkliyi ilə ifadə olunan vasitəli tamamlığın müxtəlif tiplərinin müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır. Instrumentallıq sözünü vasitəsilə detallaşdırılır və fərqləndirilir. *Mit (ilə), von (-dan, -dən; haqqında) və durch (-ilə, -la, -lə, içərisi ilə, -dan, -dən)* sözünüləri bu instrumental mənanın üç müxtəlif halını ifadə etməyə imkan verir.

Beləliklə, hal vasitəsilə ifadə olunmayan və kifayət qədər ifadə olunmayan sintaktik münasibətlər sözünülər vasitəsilə verilir. L.R.Zinder və T.V.Stroyeva qeyd edirlər ki, bu məsələ fleksiya uğramayan sözlər zamanı sözünülərin tətəbiqində özünün bürüzə verir. Alman dilində sözünülər daim yer və zaman zərfləri ilə əlaqəli olur. Məsələn, *von oben (yuxarıdan), von unten (aşağıdan), von links (soldan), von hier (buradan), von dort (oradan), von wo (haradan), von heute (bu gündən), von jetzt (indidən), von morgen (sabahdan); nach oben (yuxarıya), nach rechts (sağa); bis ubermorgen (birisi günə kimi); auf immer (həmişəlik); fur heute (bu gün üçün); seit wann (nə vaxtdan bəri), seit vorgestern (sırağagündən bəri)* və s. [3, s. 84].

Bu dilçilərin fikrincə, sözünü buna müvafiq olaraq dildə reduksiya uğrayan və sıradan çıxan köhnə feleksiyanın əvəz edicisi qismində çıxış edir. Ancaq sözünü sadəcə olaraq onu əvəz etmir, o, hallanma sistemindəki inkişaf zamanı öz-özlüyündə yeni bir pilləni təmsil edir [3, s. 85]. Bu əvəz etmə hal sistemi ilə müqayisədə kasıblığı ifadə etmir, əksinə olaraq sintaktik münasibətlərin ifadəsi sistemi daha zəngin olur.

L.R.Zinder və T.V.Stroyeva daha sonra yazırlar ki, müasir dilin sözünüləri feilin mənasını konkretləşdirən və aydınlaşdıran zərflərdən yaranmışdır [3, s. 85]. İlkin olaraq isim aydın şəkildə feildən asılıdır və feil onları aralarında olan konkret sintaktik münasibət əsasında idarə edir. Yalnız sonra zərf əvvəlki feilin tələb etdiyi tamamlıq və zərflərlə əlaqəyə girərək sözünüyə çevrilir. Belə ki, */Er strebt dem Ziele*

zu// - /*O, məqsədinə can atır*// cümləsində *zu* (-a, -ə, -ya, -yə) ilkin olaraq *streben* (*can atmaq*) feilini konkretləşdirir, *dem Ziele* (*məqsədinə*) isə birbaşa olaraq feil vasitəsilə idarə olunur [3, s. 85].

/Er ritt manches Land durch// - /*O, bəzi ölkədə at çapmışdı*// cümləsində isə *durch* (*içərisi ilə*) feili konkretləşdirməklə yalnız istiqaməti bildirir, *manches Land* (*bəzi ölkə*) isə bilavasitə feil tərəfindən idarə olunurdu. Yalnız sonradan *durch Land* tamamlığı ilə bilavasitə əlaqəyə girərək mənasını dəyişərək */Er ritt durch manches Land*// forması kimi inkişaf etmişdir. L.R.Zinder və T.V.Stroyevanın fikrincəz. müasir dildə sözünü və zərf arasında yaxınlıq və genetik bağlılıq itirilmişdir [3, s. 85]. Belə ki, müasir dildə *aus* (-dan, -dən, *içərisindən*), *durch* (-ilə, -la, -lə, *içərisi ilə*, -dan, -dən), *nach*, *vor* sanki sırf sözünülər kimi çıxış edir. Ancaq *das Spiel ist aus* (*oyun söndürülüb*), *nach wie vor* (*əvvəlki kimi*), *nach und nach* (*tədricən*), *durch und durch* (*təməmilə*) kimi ifadələrdə bu sözlər zərflər kimi çıxış edirlər.

L.R.Zinder və T.V.Stroyeva fikirlərini davam etdirərək qeyd edirlər ki, bu kateqoriyaların əvvəlki münasibətlərinin qalıqları kimi, hələ də zərflə yaxın olar sözünülərin isimdən qabaq deyil, isimdən sonra işlənməsi (*Postposition*) kimi hallar çıxış edir [3, s. 85]. Belə ki, zaman anlamında işlənən *durch* və *über* sözünülərini buna misal göstərmək olar. Məsələn, *drei Tage durch, den Tag über* və s. *Nach* sözünü “görə, əsasən” anlamında işlənərkən isimdən sonra durur. Məsələn, *dieser Methode nach* (*bu metoda görə*), *dem Anschein nach* (*görünüşcə*), *meiner Meinung nach* (*fikrimcə*). Bu anlamda eyni zamanda *gemäß* (*uyğun*) sözünü də işlənir. Məsələn, *dem Gesetz gemäß* (*qanuna uyğun*). *Zu* sözünü isə hərəkətin məqsədini istifadə etdiyi zaman isimdən sonra işlənir. Məsələn, *Er strebt sein Ziele zu* (*O, məqsədinə can atır*). İsimdən sonra həmçinin *entgegen* (*qarşısına, qarşı-qarşıya*), *gegenüber* (*üzbəüz, qarşısında*), *zuwider* (*qarşı, əleyhinə*), *zufolge* (*müvafiq olaraq*), *wegen* (*görə, səbəbindən, xatirinə, üçün*), *ungeachtet* (*baxmayaraq*) sözünüləri də işlənir [3, s. 85]. Məsələn, *dem Freunde entgegen* (*dostla qarşı-qarşıya*), *der Gefahr gegenüber* (*təhlükə ilə üzbəüz*), *seinen Gewohnheiten zuwider* (*adətlərinin əleyhinə*), *des Vorteils wegen* (*üstünlüyə görə*), *aller Ermahnungen ungeachtet* (*çağırışlara*

baxmayaraq). *Halber* sözünü isə həmişə isimdən sonra işləyir. Məsələn, *der Gesundheit halber* (sağlamuq xatirinə), *der Klarheit halber* (aydınlıq xatirinə) [3, s. 85].

L.R.Zinder və T.V.Stroyevanın fikrincə, yer mənasını ifadə edən zərflərdən yaranmaqla sözlülər ilkin olaraq sırf yer mənasını ifadə edirlər. Əlbəttə ki, sözlülərinin təzyiqinə ilk olaraq köhnə məkan ifadə edən hallar (german dillərindəki yerlik hal və qədim dil abidələrində mövcud olan birgəlik halı) uğramışdır [3, s. 85]. Ancaq ilkin məkan mənası zaman anlamına və sonradan isə mücərrəd-məntiqi mənalara keçir. Sözlülər get-gedə daha mürəkkəb və mücərrəd mənaların daşıyıcılarına çevrilməyə başlamışlar [3, s. 85].

Mücərrəd-məntiqi münasibətlərin ifadəsi üçün ilk növbədə mənaları dəyişən köhnə sözlülər xidmət edir. Məsələn, onlar məkan ifadə edən sözlülərin zaman anlamında: *vor einem Monat* (bir ay öncə), *nach der Stunde* (dərindən sonra), *in der Nacht* (gecə); modallıq anlamında: *auf diesem Wege* (bu yol ilə), *in grossem Masse* (böyük ölçüdə), *unter Umständen* (şəraitdə), *mit deiner Hilfe* (sənin köməyin ilə); səbəb anlamında: *aus Furcht* (qorxudan), *aus Eifersucht* (qısqanclıqdan), *vor Schrecken* (qorxudan); məqsəd anlamında: *zu diesem Zwecke* (bu məqsəd ilə) və s. işlənməsini göstərirlər [3, s. 86].

L.R.Zinder və T.V.Stroyeva qeyd edirlər ki, daha sonrakı dövrlərdə *uneigentliche Prapositionen* (ikinci dərəcəli, həqiqi olmayan sözlülər) adlanan və müxtəlif məntiqi münasibətlərin ifadəsinə xidmət edən sözlülər meydana çıxmışdır [3, s. 86]. Onlar isimlərdən yaranmış və buna görə də yiyəlik halı tələb edirlər. Bura *kraft* (gücünə), *laut* (görə), *dank* (sayəsində), *infolge* (nəticəsində), *mittels* (vasitəsilə), *mangels* (çatışmamazlığına), *zwecks* (məqsədilə), *wegen* (görə), *halber* (xatirinə), *trotz* (baxmayaraq), *ungeachtet* (baxmayaraq), *während* (zamanı), *anstatt* (əvəzinə) kimi sözlülər aid edilir [3, s. 86].

Bu dilçilər, sonrakı inkişaf prosesində köhnə sözlülər həmçinin məntiqi halları - yönlük və yiyəlik halları əvəz etmək xüsusiyyətinə malik olmasını da göstərirlər [3, s.86]. Məsələn, *Mangel an Geld* (pul çatışmamazlığı), *die Entdeckung von Amerika* (Amerikanın kəşfi) və s.

L.R.Zinder və T.V.Stroyevanın fikrincə, semantik prinsip əsasında sözlülərin təsnifi çox çətin və eyni zamanda xeyirsizdir, çünki mənaları dəyişikliyə və genişlənməyə uğramış bir çox sözlülər müxtəlif funksiya daşımaqla çoxmənalı olmuşdur [3, s. 86]. Belə ki, *vor* (*qarşısında, qarşısına, əvvəl*) sözlü bu cür təsnif əsasında eyni zamanda məkan, zaman və səbəb sözlüləri sırasına daxil edilə bilər.

Belə ki, cümlədəki sintaktik münasibətlərin ağırlıq mərkəzi haldan sözlüyə keçirilir və beləcə yeni mərhələnin xarakterik əlaməti sözlülərin işlənməsi zamanı halların qarışdırılması olur [3, s. 86].

Bu hal isə son mərhələdə fleksiyanın tam şəkildə donması ilə nəticələnir. Alman dilində də tez-tez eyni bir sözlünün tətbiqi zamanı bu və ya digər halın tətbiqini müşahidə etmək olur. Bu və ya digər bir halda konkret bir halın işlənməsini, L.R.Zinder və T.V.Stroyeva bir çox hallarda nə qrammatik vaciblik, nə də semantik qanunauyğunluqlarla izah edilə bilməsini bildirirlər [3, s. 86]. Buna görə də sözlülərin idarəsi əsasən qrammatikanın qaydaları ilə deyil dilin lüğət tərkibinin diktəsi ilə müəyyən edilir.

Bu dilçilərə görə, istisna halı *Wechselpräpositionen* adlanan dəyişkən sözlülər qrupu təşkil edir. Bura onlar *an* (*-a, -ə, -ya, -yə, -dan, -dən, yanında, yanına*), *in* (*-da, -də, -a, -ə, içərisində, içərisinə*), *auf* (*üstündə, üstünə*), *hinter* (*arxasında, arxasına*), *neben* (*yanında, yanına*), *iiber* (*üzərində, üzərinə, haqqında, -dan, -dən*), *unter* (*altında, altına, arasında*), *vor* (*qarşısında, qarşısına, əvvəl, -dən, -dən*), *zwischen* (*arasında, arasına*) sözlüləri daxil edirlər [3, s. 86].

Bu sözlülər isitiqamət ifadə etdikləri zaman təsirlik halı (*wohin? haraya* sualı ilə), yer/sakitlik bildirdikləri halda isə yerlik halı (*wo? harada* sualı ilə) tələb edirlər. Məsələn,

Ich lege meine Miitze auf den Tisch.

Mən papağımı stolun üstünə qoyuram.

Meine Miitze liegt auf dem Tisch.

Mənim papağım stolun üstündədir.

Ich habe meinen Bleistift unter den Tisch fallen lassen.

Mən karandaşımı stolun altına saldım.

Der Teppich liegt unter dem Tisch.

Xalça stolun altındadır.

Bir sıra hallarda təsirlik halın işlənməsi gözləndiyi halda, klassik ədəbiyyatda yerlik hala rast gəlmək olur. Burada müvafiq olaraq əşyaya çatmaq deyil, ona olan istiqamət əsas rol oynayır [3, s. 86]. Xüsusilə bu cür tərəddülər, sözününü mənasının məkan anlamından ayrılıb, mücərrəd mənaya yönəlməsi zamanı müşahidə olunur. Məsələn,

Alles Menschliche barg sich *in tiefem Schweigen* (Freitag).

Bütün insanlıq dərin bir sükutda gizlənmişdi.

So gelangen wir *in einem Vorhof* (Herder).

Beləcə biz qapı qarşısına qəlib çıxdıq.

Tauchen Leib und Geist *im Feuerbade* (Goethe).

Bədən və ruh atəş vannasına dalıb.

Unter den Gegnern Goethes gehörte auch Müllner (Heine).

Götenin rəqibləri arasına həmçinin Mülner də aid idi.

L.R.Zinder və T.V.Stroyeva bu sıraya *ankommen* (gəlib çatmaq) feilinin yönlük halı tələb etməsi situasiyasını da bura daxil edirlər [3, s. 87]. Məsələn,

Er kam *in der Krim* an.

O, Krıma gəlib çatdı.

V.Admoni qeyd edir ki, sözünü ismin sintaktik cəhətdən asılı olduğu digər bir sözə (isim, sifət, say, əvəzlik, feil, zərf) olan münasibətini ifadə edir. Onun fikrincə, bu funksional xarakteristika sözləri üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki morfoloji struktur nöqtəyi-nəzərdən dəyişməz nitq hissəsi kimi digər dəyişməz nitq hissələri ilə üst-üstə düşür, ümumiləşmiş qrammatik məna tutumu nöqtəyi-nəzərindən isə onun bağlayıcı ilə uyğunluğu var [5, s.139].

Sözününün ümumiləşmiş qrammatik məna tutumu və leksik mənası arasındakı əlaqə xüsusilə mürəkkəbdir [5, s.139]. Hətta təsdiq edilir ki, sözlülərin heç bir leksik mənası yoxdur. Bu nöqtəyi-nəzər onunla sübut olunur ki, sözlülərin mənası bilavasitə deyil, digər əsas sözlər ilə birlikdə reallaşır .

V.Admoninin fikrincə, alman sözlərində digər nitq hissələrinin malik olduğu qrammatik mənə tutumu və leksik mənaya uyğun gələn iki mənə səviyyəsini müəyyən etmək mümkün olur [5, s. 139].

Bir tərəfdən sözləri hər hansı əşyalar və hadisələr arasındakı münasibəti ifadə edir. Bu isə sözlərinin ümumi qrammatik mənə tutumudur. Digər tərəfdən isə sözləri əşyalar və hadisələr arasındakı münasibətin konkret növünü, yəni yer, səbəb və digər münasibət formalarını ifadə edir. Bu isə sözlərin leksik mənəsidir. Belə ki, *die Reise nach Moskau – Moskvaya səfər* birləşməsində *nach* sözü həm faktı, həm də *Reise* və *Moskau* arasındakı münasibətin məzmununu bildirir. Alman dilində yalnız münasibətin faktını ifadə edən, yəni tamamilə “boş” sözü yoxdur, ancaq bəzi sözləri (*von (-dan, -dən, tərəfindən, haqqında)*, *über (üzərində, üzərinə, haqqında, -dan, -dən)*, *ab (-dan, -dən)*, *auf (üstündə, üstünə)*, *um (ötrü, uğrunda, ətrafında, -da, -də)*) yeri gəlmişkən bu yolla işlənir.

V.Admoni öz fikrini aydınlaşdırmaq üçün qeyd edir ki, *Ich denke an dich (Mən səni düşünürəm)* cümləsində və müvafiq *der Gedanke an dich (səninlə bağlı fikir)* birləşməsində *an* müvafiq əsas sözlərin bir-birinə mənsubluğunun semantik növünü müəyyən etmədən bu mənsubluğun yalnız faktını ifadə edir [5, s.139]. Burada semantik tamamlıq münasibətinin olması, yalnız əsas sözlərin semantikasından məlum olur. Sözlərin öz mənəsi bu zaman görünür.

V.Admoni qeyd edir ki, sözlərinin ümumi qrammatik mənə tutumunu, hər hansı əşyaları və ya hadisələri bir-biri ilə əlaqələndirən faktın ifadəsi kimi müəyyənləşdirəndə onların bağlayıcılara aid ümumi qrammatik mənə tutumu ilə eyniliyi danılmaz olur [5, s. 140]. Onları bir-birindən kəskin fərqləndirmək üçün, sözlərinin əsas sözlər formasında olan əşya və hadisələri bir-birinə bağladığını və bu sözlərin bir-birindən sintaktik cəhətdən asılı olmasını nəzərə almaq lazımdır. Bağlayıcılar isə cümlələri və sintaktik cəhətdən həmcins olan sözləri birləşdirir. Beləliklə, sözlərin ümumi qrammatik mənə tutumunun müəyyənləşməsi onun sintaktik funksiyasının müəyyənləşməsi ilə eyni olur. Bu baxımdan yuxarıda deyilən fikir köməkçi söz üçün anlaşılındır, onun leksik mənəsi isə artıq digər bir sferaya aid olur.

Özünün söz birləşdirici funksiyasına görə *als* və *wie* sözləri xüsusi bir yer tutur [5, s. 140]. Onların vasitəsilə başlayan isimlər aid olduqları ismi söz kimi eyni halda və ya adlıq halda dururlar və bu sözdən aralana bilirlər. Məsələn, *Ich als Arzt bin der Meinung* (Həkim kimi mən o fikirdəyəm); *ich arbeite als Arzt* (Mən həkim işləyirəm). Bu onları bağlayıcılara yaxınlaşdırır. Ancaq *als* və *wie* ilə başlayan sözlər aid olduqları sözlə eyni deyillər. Birincisi həmişə sonuncunun müəyyənləşdirmə növüdür. Onların yerlərini dəyişəndə, başqa bir mənə meydana çıxır. Məsələn, *der Arzt als Freund* (dost kimi həkim) – *der Freund als Arzt* (həkim kimi dost), *der Arzt und Freund* (həkim və dost) – *der Freund und Arzt* (dost və həkim). Bu onları sözönülərinə yaxınlaşdırır. Buna görə də onlar üçün “sözönülü bağlayıcı” (*präpositionale Konjunktionen*) xüsusilə daha uyğundur.

V.Admoni qeyd edir ki, alman dilində sözönülər müxtəlif baxımdan bir-birindən fərqlənən iki böyük sinifə bölünə bilirlər. Birinci sinif “ilkin” və ya “zərf sözönüləri”, ikinci sinif isə “gənc” və ya “ismi sözönülər” kimi adlandırılı bilər [5, s. 140].

An (-a, -ə, -ya, -yə, -dan, -dən, yanında, yanına), *aus* (-dan, -dən, içərisindən), *auf* (üstündə, üstünə), *bei* (yanında, yaxınlığında) və s. kimi ilkin sözönüləri köhnə yer zərflərindən yaranmışlar [5, s. 140].

Onlardan bir çoxu hələ qədim alman dilində mövcud idilər. Onların leksik mənası çox mürəkkəbdir. V.Admoninin fikrincə, onlardan bəziləri “boş” sözönülər kimi çıxış edə bilirlər, yəni məzmunu deyil, yalnız sintaktik əlaqə faktını ifadə edə bilirlər [5, s. 140].

An (-a, -ə, -ya, -yə, -dan, -dən, yanında, yanına), *auf* (üstündə, üstünə), *hinter* (arxasında, arxasına), *in* (-da, -də, -a, -ə, içərisində, içərisinə), *neben* (yanında, yanına), *über* (üzərində, üzərinə, haqqında, -dan, -dən), *unter* (altında, altına, arasında), *vor* (qarçısında, qarşısına, əvvəl, -dan, -dən), *zwischen* (arasında, arasına) kimi ilkin sözönüləri iki hal (yönlük və təsirlik) ilə işlənə bilirlər [5, s. 140]. Onlar yönlük halda müəyyən məkan daxilində qalma faktını, təsirlik halında isə hərəkəti ifadə etdikləri zamanı dayana bilirlər. Məsələn, *Ich arbeite im Garten* (Mən bağda işləyirəm) – *Ich gehe in den Garten* (Mən bağa gedirəm).

Kraft, wegen, laut və s. yeni yaranmış sözlüləri isə əsasən erkən alman dili dövründə isimlərin müxtəlif növlərindən yaranmışlar. V.Admoni onlardan bir çoxunun müvafiq olaraq ziyəlik halı ilə bağlı olması fikrindədir [5, s. 141]. Onların leksik mənaları daha məhduddur. Bəzilərində səbəb mənası (*zufolge (müvafiq olaraq), laut (görə)* və s.), digərlərində isə yer mənası (*jenseits (o tərəfində), diesseits (bu tərəfində)* və s.) daha aydın çıxış edir. V.Admoni qeyd edir ki, yalnız *wegen* sözlüsündə “boş” mənənin yaranması halı, xüsusilə də danışıq dilində müşahidə edilir [5, s. 141]. Məsələn,

Ich wollte nur hören wegen des Abendbrots.

Mən yalnız axşam yeməyinə görə qulaq asmaq istədim.

Həmçinin bəzi sözlüləri də var ki, onlar da müəyyən sözlü sinfinin əlamətlərini bürüzə verirlər [5, s. 141]. Belə ki, *trotz (baxmayaraq)* sözlü əvvəllər yönlük halı ilə bağlı idi, ancaq bu gün bu sözlü əsasən ziyəlik halı ilə işlənir, bu da *trotz* sözlüsünün yeni yaranmış sözlülərə aid olması ilə izah edilir. *Ohne, hinter* və s. kimi bəzi ilkin yaranmış sözlülərin leksik mənası kifayət qədər çox dəyişmişdir. Əhəmiyyətli isə odur ki, bu iki sinif arasındakı sərhəd çox aydındır.

V.Admoni daha sonra yazır ki, strukturuna görə sözlüləri bir tərkibli və iki tərkibli qruplara bölünürlər [5, s.141]. Sonuncuların sayı isə çox azdır. Məsələn, *um... willen (ötrü), in betreff (nisbətən, gəlinə, gəldikdə), im Laufe (gedişatında)*. Onlar ilkin yaranmış bir sözlüsünün isimlə birləşməsi formasında çıxış edirlər. Bu konstruksiya isə sözlər arasındakı mücərrəd münasibəti ifadə edirlər və bununla da öz ilkin strukturunu itirmədən köməkçi nitq hissəsinə çevrilmişlər. Tez-tez müəyyən bir sözlülü konstruksiyaya aid yeni sözlülərinin yaranması başqa istiqamətdə inkişaf edir. Bəzən bu konstruksiyanın birinci komponenti (*von wegen (heç də elə yox) - wegen (görə), in kraft (qüvvədə) – kraft (gücünə)* və s.) sıradan çıxır, bəzən isə ilkin konstruksiyanın hər iki hissəsi (*zufolge (müvafiq olaraq), anstatt (əvəzinə)*) bir-birinə qarışır.

V.Admoni həmçinin bu gün də yeni sözlülərin yaranmaqda olması fikrindədir. Yeni sözlüləri donmuş hal formaları (*angesichts (görə)*) və ya donmuş sözlülü birləşmələrdən (*auf Grund (səbəbinə), in Form (formasında)*) yaranır. Bu inkişaf

adətən yazı zamanı meydana çıxan yayınmalar yolu ilə müşayət olunur. Belə ki, ilkin bir isim balaca yazılmağa başlanılır, sonradan isə hər iki komponent birlikdə yazılır [5, s. 141]. Məsələn, *im Betreff - in betreff- inbetreff* (nisbətən, gəlincə, gəldikdə). *İn, an, zu, auf, von* kimi bəzi ilkin yaranmış sözləri müəyyən artikl ilə qarışır. Məsələn, *am, im, zur* və s.

U.Enqel qeyd edir ki, sözlülər bir qayda olaraq tək işləyə bilmir. Əksər sözlülər ismi birləşmə kimi digər elementlərlə işləyə bilirlər [18, s. 691]. Məsələn,

gegen ihn (əvəzlik)

ona qarşı

gegen fünf (miqdar sayı = sifət)

beşə yaxın

bei Grün /darf man gehen/ (sifət)

yaşıl da getmək olar

Bu dilçi bildirir ki, sözlülər digər elementləri idarə edir və onlarla birlikdə sözlülü fraza yaradırlar və həmin frazanın özəyi kimi iştirak edirlər. Məsələn,

gegen

/

Wind

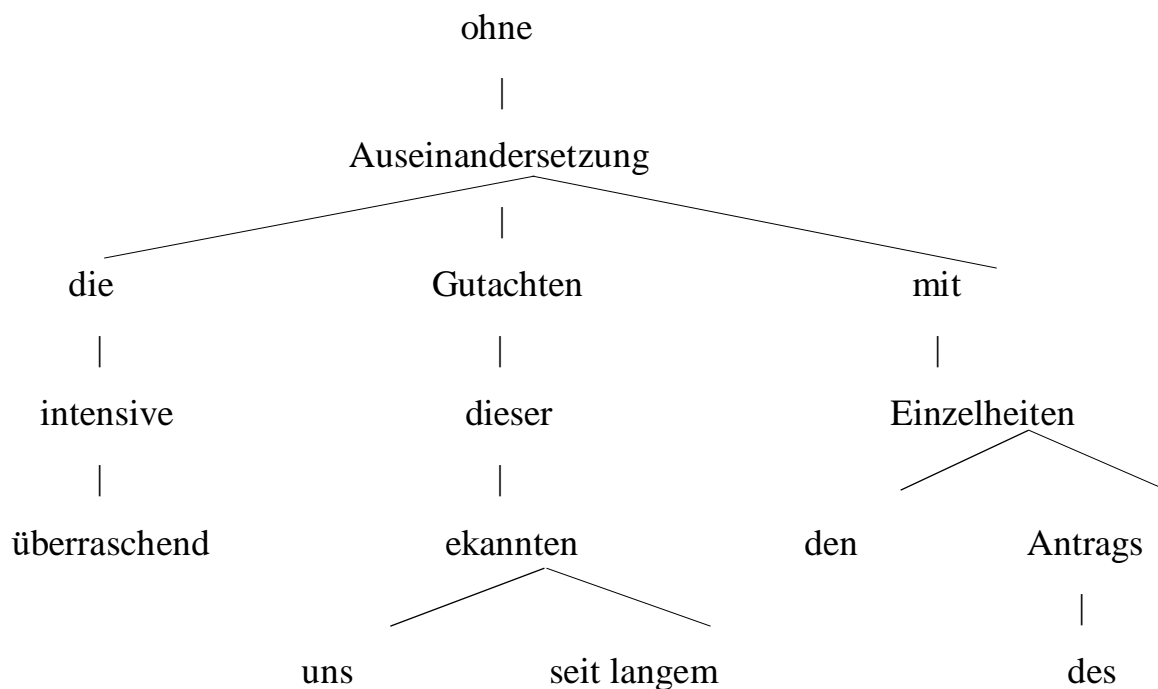
/

den

U.Enqel qeyd edir ki, sözlülü frazanın strukturu prinsip etibarilə sadədir və asanlıqla müəyyən edilir [18, s. 691]. Ayrılıqda bu struktur xüsusilə ətrafındakı sözlərin mürəkkəbliyin dərəcəsindən asılı olaraq həqiqətən mürəkkəbdir. Bu cür strukturda xüsusilə tezt-tez bütün infrastrukturunu ilə sözlülü frazaya daxil olan ismi frazalar işlənir. U.Enqel bu fikrini aşağıdakı nümunə ilə əyaniləşdirir [18, s. 691]:

Ohne die überraschend intensive Auseinandersetzung dieser uns seit langem bekannten Gutachten mit der Einzelheiten des Antrags

(Müraciətin detalları ilə olan uzun zamandan bixə məlum olan bu nəticənin gözlənilməyən intensiv müzakirə olmadan)

E.Şendels qeyd edir ki, sözlülərinin tam mənalı olmamasına baxmayaraq, onlar işlənmə zamanı az və ya çox dərəcədə üzə çıxan müəyyən leksik mənaya malikdirlər. Bu dilçinin fikrincə, əksər sözlülər çoxmənalıdır və o, bunu *auf* sözlünü nümunəsində əyaniləşdirir [38, s. 237]:

das Heft liegt auf dem Tisch

dəftər stolun üstündədir

er arbeitet auf dem Feld

o, tarlada işləyir

sie wohnen auf einer Insel

onlar bir adada yaşayırlar

das liegt doch auf der Hand (übertr.)

bu aydındır (məcazi)

er steht sicher auf eigenen Füßen (übertr.)

o, öz ayaqları üstündə güvənli dayanır (məcazi)

auf der einen Seite... auf der andern Seite

bir tərəfdən, digər tərəfdən

auf der Reise sein

syahətdə olmaq
auf Besuch sein
qonaq olmaq
auf jemanden zugehen
kiməsə tərəf getmək
auf ein paar Tage verreisen
bir neçə günlüyə səyahət etmək
Stunde auf Stunde warten
saatbasaat gözləmək
auf Regen folgt Sonnenschein (Sprichw.)
bu günün sabahı da var (atalar sözü)
auf diese Weise
çəmənlikdə
etwas auf deutsch sagen
alman dilində nəşə demək
das Glas auf einen Zug austrinken
bir stəkanı bir nəfəsə içmək
jmdn. aufs herzlichste empfangen
kimisə səmimi qəlbdən qəbul etmək
auf das Kind aufpassen
uşağa diqqət yetirmək
auf den Zug warten
qatarı gözləmək
auf etwas stolz sein və s.
nə iləsə fəxr etmək

E.Şendels alman dilində sözlərinin aşağıdakı mənalarını fərqləndirir [38, s. 237]:

1. yer anlamını ifadə edən sözlər:

An (-a, -ə, -ya, -yə, -dan, -dən, yanında, yanına)

Auf (üstündə, üstünə)

Aus (-dan, -dən, içərisindən)

Bei (yanında, yaxınlığında)
Vor (qarşısında, qarşısına, əvvəl, -dan, -dən)
Hinter (arxasında, arxasına)
In (-da, -də, -a, -ə, içərisində, içərisinə)
Über (üzərində, üzərinə, haqqında, -dan, -dən)
Um (ötrü, uğrunda, ətrafında, -da, -də)
Bis (kimi, qədər)
Unter (altında, altına, arasında)
Zu (yanına, -a, -ə, üçün, görə, münasibətilə)
Längs (boyunca)
Entlang (boyunca, uzununu)
Durch (ilə, -la, -lə, içərisi ilə, -dan, -dən)
Gegenüber (üzbəüz, qarşısında)
Neben (yanında, yanına)
Nach (sonra, üzrə, görə, -a, -ə)
Unweit (yaxınlığında)
Unfern (yaxınlıqda)
Außer (başqa)
Außerhalb (xaricində)
Innerhalb (daxilində)
Oberhalb (yuxarısında)
Unterhalb (aşağısında)

Bu sözlülərindən bəziləri ismin yerləşdiyi yeri və istiqaməti bildirir [38, s. 237].

Məsələn,

Ich setze neben meinem Freund.
Mən dostumun yanında otururam.
Ich setze mich neben meinen Bruder.
Mən qardaşımın yanına əyləşirəm.

E.Şendels qeyd edir ki, *zu* sözlünü müasir alman dilində yalnız istiqaməti ifadə edir, daha əvvəllər isə bu sözlünü isimin yerləşdiyi yeri ifadə edirdi [38, s. 237]. Bu

hal *zu Hause sein* (evdə olmaq), *zu Tisch sitzen* (stolun arxasında oturmaq), *zu Bett liegen* (çarpayıda uzanmaq), *die Universität zu Leipzig* (Laypçiq universiteti), *zu Lande und zu Wasser* (quruda və suda), *zur Hand sein* (əl altında) kimi donmuş ifadələrdə müşahidə edilə bilər.

2. Zaman anlamını ifadə edən sözlər. Onun fikrincə, bu sıraya daxil olan və yalnız zaman anlamında işlənən sözlərinin sayı o qədər də çox deyil. Bu sıraya *seit* (bəri), *während* (zamanı), *innen* (ərzində) kimi sözlər daxildir. Bir çox hallarda birinci qrupa daxil olan sözlər də zaman anlamında işləyə bilər. Məsələn,

zu dieser Stunde (bu saatda)

nach der Arbeit (işdən sonra)

bei Tag und Nacht (gündüz və gecə)

bis Morgen (səhər kimi)

am 1. Januar (yanvarın 1i)

in einer Woche (bir həftədən sonra)

Bəzi sözləri *wie lange? wann?* suallarına, məsələn, *während des Tages* (gün ərzində), *zwei Monate lang* (iki ay boyunca), bəzi sözləri isə *seit wann?* sualına: *seit September* (sentyabrdan bəri), *von diesem Tag an* (bu gündən), *ab morgen* (sabahdan), digər bir qrup sözləri isə *bis wann?* sualına: *bis zum Sonntag* (bazar gününə kimi), *bis morgen* (sabaha kimi) cavab verir.

3. Fərqli məntiqi mənalı sözlər. E.Şendels buraya aşağıdakı alt qrupları daxil edir [38, s. 237]:

a) qarşılıqlı hərəkətliliyi və ya qarşılıqlı hərəkətliliyin olmaması. Məsələn,

Er arbeitet immer mit seinem Freund.

O, həmişə dostu ilə işləyir.

Ich werde ohne dich nicht fertig.

Mən sənsiz bacarmazdım.

b) riayət edilməsi vacib olan şərt. Məsələn,

Wir vermischen diese Flüssigkeit unter Erhitzung bis auf 90°.

Biz bu mayeni 90° kimi istilikdə qarışdırırıq.

c) aradan qaldırılması vacib olan şərt. Məsələn,

Trotz des Sturmes erreichte das Flugzeug sein Ziel.

Tufana baxmayaraq təyyarə hədəfə çatdı.

d) mübadilə, əvəz etmə anlamı. Məsələn,

Heute werden wir statt eines Vortrages zwei hören.

Bu gün biz bir mərzə əvəzinə ikisinə qulaq asacayıq.

Er hat das Buch für 10 Euro gekauft.

O, kitabı 10 avroya alıb.

e) şəxsi isinad nöqtəsi. Məsələn,

„Für Dich“ (der Titel einer Zeitung)

„Sənin üçün“ (qəzet adı)

f) ölçü, kəmiyyət anlamı. Məsələn,

Gegen 200 Euro

200 avroya yaxın

Die Temperatur ist um 10 Grad gestiegen.

Temperatur 10 dərəcə qalxıb.

Unter 10 Euro kann man das Buch nicht kaufen

10 avrodan aşağı kitabı almaq olmaz.

Die Menschen kamen zu Tausenden.

İnsanlar minlərlə gəlirlər.

Über 300 Personen waren da.

300dən çox insan burada idi.

g) maddə, tərkib hissə anlamı. Məsələn,

Das Gebäude ist aus Eisenbeton.

Bina dəmir-betondandır

h) vasitə, alət, məchul növdə agens. Məsələn,

Wir bearbeiten das Feld mit Traktoren.

Biz tarlanı traktor ilə işləyirik.

Das Kraftwerk wird durch Wasser in Bewegung gesetzt.

Elektrik stansiyası su ilə hərəkətə gətirilir.

Der Kranke wurde vom Arzt behandelt.

Xəstə həkim tərəfindən müalicə olunur.

i) səbəb, məqsəd anlamı. Məsələn,

Er zitterte vor Kälte.

O, soyuqdan əsirdi.

Er tat es aus Überzeugung.

O, bunu əminlikdən etdi.

Kraft der Verordnung (der Verordnung zufolge, laut der Verordnung) ist der Stundenplan geändert worden.

Təlimata əsasən cədvəl dəyişdirildi.

Um die Kinder willen wohnen wir im Sommer auf dem Lande.

Uşaqların xatirinə biz yayda kənddə yaşayacağıq.

Wegen seiner Krakheit hat er viele Stunden versäumt.

Xəstəliyinə görə o, çoxlu dərs buraxmışdı.

j) tərzi-hərəkət anlamı. Məsələn,

Er spricht in Rätseln.

O, tapmaca ilə danışır.

Er ist außer Fassung.

Onun gücü yoxdur.

E. Şendels qeyd edir ki, frazioloji söz birləşmələrində sözlülər donmuş şəkildədirlər [38, s. 238]. Məsələn,

jmdn. aufs Haupt schlagen

kimisə başından vurmaq

zu Fuß gehen

piyada getmək

zu Bett gehen

yatmağa getmək

außer Rand und Band sein

enejili/qəzəbli olmaq

sein Schläfchen ins Trockene bringen

xeyir götürmək və s. [38, s.238].

Tətbiqi zamanı sözlüləri hal formaları ilə (*auf dem Dach (damda)*, *auf freiem Grund (açıq məkanda)*), zərflərlə (*bis heute (bu günə kimi)*, *ab morgen (səhərdən)*, *von gestern (dünənki)*, *nach rechts (sağa)*) və digər sözlüləri ilə birlikdə işləmə bilirlər (*unweit von (yaxınlığında)*, *anhand von (vasitəsilə)*, *bis zu (... kimi)*). Bu anlamda onların mövqeyindən asılı olaraq E.Şendels üç imkanı fərqləndirir [38, s. 238]:

a) həmişə sözdən öndəki mövqedə işlənən sözlüləri (*in, an, auf, samt*);

b) bir qayda olaraq sözdən sonrakı mövqedə işlənən sözlüləri (*halber, zuliebe, zuwider*);

c) həm sözdən öndəki həm də sözdən sonrakı mövqedə işlənən sözlülər (*entlang, nach, wegen, zu*).

E.Şendels qeyd edir ki, alman dilində iki sözlünün birləşməsindən yaranan cüt sözlülər də işləmə bilir və onlar mənaca bir-birilərini tamamlayırlar. Onlar ya bir-birinin yanında, ya da ismin hər iki tərəfində işlənirlər [38, s. 239]. Məsələn,

bis zum 20. Juni

20 iyuna kimi

von Anfang an

əvvəldən

von Jugend auf

gənclikdən

von diesem Standpunkt aus

bu nöqtəyi-nəzərdən

von mir aus

məndən

nach der Stadt zu

şəhərə

E.Şendels daha sonra qeyd edir ki, sözlülər zərflə qüvvətləndirilə və yaxud aydınlaşdırıla bilər. Məsələn,

von oben herab

yuxarıdan

von unten hinauf

aşağıdan yuxarı

oben in der Dachkammer

yuxarıda mansardda

unten im Keller

aşağıda zirzəmidə

mitten durch das Herz

mitten im Zimmer

otağın ortasında

rings um den Tannenbaum

küknar ağacının ətrafında

E.Hentşel və H.Veyt sözlərini aşağıdakı kriteriyalara uyğun qruplaşdırırlar [29, s. 249]:

- tarixi nöqteyi-nəzərdən yaranmasına, eləcə də hər hansı bir nitq hissəsinə aid olmalarına görə;
- malik olduqları semantikaya görə, yəni ifadə etdikləri münasibətin növünə görə;
- idarəsinə görə.

E.Hentşel və H.Veytin hesab edirlər ki, bir çox sözlü digər nitq hissələrindən yaranmış və ya eyni vaxtda digər işləndikləri zaman başqa nitq hissələrinə aid ola bilirlər [29, s. 249]. Məsələn, əvvələr feili sifət (*währen* felindən) olmuş *während* həm sözlü kimi (*während unseres Aufenthaltes bizim qalmamız zamanı*) və həm də bağlayıcı kimi (*während wir uns dort aufhielten biz orda qaldığımız zaman*) işlənir və yaxud *dank* sözlü əvvələr isim kimi çıxış etmiş (z.B. *dank deiner Hilfe senin köməyin sayəsində*), *infolge* isə (*infolge der Inflation inflyasiya nəticəsində*) sözlü ilə işlənən isimdir (*in Folge*), *links* isə (*links der Donau Dunayın solunda*) zərfdir və s. Bu müəlliflər, bu gündə nitq hissələri arasında məsələn, feili sifətdən sözlüyə keçid in dayanmadan davam etməsi fikrindədirlər [29, s. 250].

E.Hentşel və H.Veyt yazırlar ki, sözlülərinin semantik bölgüsü zamanı onların yalnız az bir qisminin vahid mənaya malik olması nəzərə alınmalıdır. Bir çox sözlüləri özlərinin müəyyən situasiya vasitəsilə konkretləşdirdikləri münasibətləri

əks etdirə bilirlər. Bu fikirlərini əyaniləşdirmək üçün onlar, *bei* sözünü misal göstəririlər [29, s. 250]. Belə ki, bu sözünü “bir-biri ilə” və ya “birlikdə” mənasını ifadə edə bilər. Konkret hallarda isə bu sözünü yer (*beim Haus*), zaman (*bei Morgengrauen günəşin doğması zamanı*), şərt (*bei Regen fällt die Veranstaltung aus yağış zamanı tədbir təxirə salınır*) və ya modal (*Die neue Lampengeneration erzeugt bei gleichem Energieverbrauch die doppelte Helligkeit yeni lampalar yeni enerji istehlakı zamanı iki dəfə artıq işıqlıq yaradır*) mənalarda da işləyə bilər [29, s. 250].

E.Hentşel və H.Veyt daha sonra qeyd edirlər ki, *wie* və *als* sözünü bir sıra qrammatika kitablarında “üzv bağlayıcılar” (*Gliedkonjunktionen*) və “cümlə hissəsinə aid olan bağlayıcılar” (*Satzteilkonjunktionen*) kimi sözünü qrupuna deyil, bağlayıcılar qrupuna aid edilir [29, s. 254]. Əslində, həm *als* həm də *wie* budaq cümlələrin qurulması üçün istifadə edilə bilər. Məsələn *Als ich nach Hause kam (O, evə gələndə) / wie sich gezeigt hat (Göründüyü kimi)*. Bu hal digər sözünü (Məsələn, *während*) üçün də mümkündür. *Als* və *wie* ona görə də *Er verdient sein Geld als Taxifahrer (O, pulunu taksi sürücüsü olaraq qazanır)* və yaxud *kalt wie Eis (buz kimi soyuq)* kimi ifadələrdə eyni zamanda təbətdirici bağlayıcılar kimi nəzərdən keçirilə bilər. Bundan başqa *als* və *wie* heç bir hal idarəsi tələb etmirlər. E. Hentşel və H.Veytin fikrincə, təkcə bu fakt onların sözünü olmamalarını əsaslandırma bilməz, çünki nitq hissəsi flektiv dillərlə məhdudlaşmalı idi [29, s. 254].

E.Hentşel və H.Veytin fikrincə, sözünü əslində cümlə səviyyəsində müəyyən bir təbətdirici bağlayıcının müvafiq formasından başqa bir şey deyildir [29, s. 255]. Belə ki, sözünü isimlərin təbətdirilməsinə, təbətdirici bağlayıcılar isə bütöv cümlələrin təbətdirilməsinə xidmət edir. Bu özünü xüsusilə ikili funksiya daşıyan sözlərin işlənməsi zamanı aydın şəkildə büruzə verir. Məsələn, *während zamanı (während wir uns unterhielten (Biz söhbət etdiyimiz zaman)) / während des Gesprächs(söhbət zamanı))*. Cümlə səviyyəsində işlənen bağlayıcılar qismində təbətdirici deyil, birləşdirici bağlayıcılar nəzərə alınır. Təbətdirici bağlayıcıların və sözünü bu əsas, funksional fərqləndirilməsinə müvafiq olaraq *als* və *wie*-nin cümlə hissələrini bir-birinə təbətdirən bağlayıcıların bir əlavə qrupu kimi qəbul edilməsi çox az şəkildə məqsədyönlü olardı. Digər tərəfdən hər iki söz birləşdirici

bağlayıcı kimi qiymətləndirilə bilməz, çünki onlar birləşdirilmiş elementlər vasitəsilə sintaktik baxımdan həmcins ola bilmirlər. Bu anlamda E.Hentsel və H.Veyt V.Admonin fikri ilə razılaşırlar [29, s. 255]. Onlar qeyd edirlər ki, *als* sözünü həmçinin sözlü feillərin işlənməsində də tətbiq edilir. Məsələn, *sich erweisen als* özünü göstərmək, *jemanden (etwas betrachten als, bezeichnen als)* kimisə nə qismində nəzərdən keçirmək və s. İsim və əvəzlilikləri birləşdirən bir çox digər sözlülərdən fərqli olaraq *als* həmçinin sifətlərlə də işləyə bilər. Məsələn, *der Vorschlag erwies sich als undurchführbar* təklif yerinə yetirilə bilməyən kimi özünü göstərdi, ancaq *ich halte den Vorschlag für undurchführbar* mən təklifi yerinə yetirilə bilməyən hesab edirəm. Daha sonra *als* və *wie* eyni zamanda müqayisə dərəcəsinin (*als*) və adi dərəcənin (*wie*) ifadəsi üçün işlənilir. E. Hentsel və H.Veyt bu anlamda onlar „müqayisə ədatları“ (Vergleichspartikeln) kimi nəzərdən keçirirlər [29, s. 255].

K.Bünting və V.Ayxler sözlülərinin mənşəyi məsələsinə toxunarkən qeyd edirlər ki, ilk sözlüləri yer zərflərindən əmələ gəlmişdir - *ab, an, aus, auf, bei, bis, durch, hinter, mit, nach, über, um, unter, von, vor, zu* və s. Onlar həm sözlünü, həm də zərf kimi işləyə bilirlər [7, s. 148]. Məsələn,

1) zərf: *Die Zeitschrift liegt unten im Regal.*

Jurnal rəfdə aşağıdadır.

2) sözlünü: *Sie liegt unter dem Buch.*

O, kitabın altındadır.

3) zərf: *Der Besen ist hinten im Abstellraum.*

Süpürgə anbardadır.

4) sözlünü: *Er ist hinter dem Staubsauger.*

O, tozsoranın arxasındadır.

Sonralar bu yer zərfləri zaman ifadə edən sözlüləri kimi işlənməyə başladılar - *ab, an, auf, aus, bei, bis, gegen, hinter, in, innerhalb, mit, nach, über, um, unter, von, vor, zu* və *zwischen*. Yalnız bundan sonra yer və zaman ifadə edən sözlüləri əlavə məntiqi əlaqənin ifadəsi üçün işləndilər. Məsələn, *vor* sözlünü yer və zaman münasibəti ilə yanaşı səbəb əlaqəsi də ifadə edir [7, s. 148]:

5) *Mein Auto steht vor dem LKW* (yer).

Mənim avtomobilim yük maşının qarşısında dayanır.

6) *Wir haben vor zwanzig Minuten gegessen* (zaman).

Biz 20 dəqiqə əvvəl yemək yemişik.

7) *Ihre Kinder kreischten vor Vergnügen.* (səbəb = Sie kreischten, weil sie vergnügt waren).

Sizin uşaqlar məmuniyyətdən qışqırırlar.

Q.Helbiq və Y.Buşa qeyd edirlər ki, *Präposition* məfhumu ona işarə edir ki, bu sinfə daxil olan sözlər adətən idarə etdikləri sözün qarşısında dururlar [27, s. 356]. Bu dilçilər qeyd edirlər ki, alman dilində ümumilikdə sözlərin üç mövqe tipi fərqləndirilir [27, s. 356-357]:

1. Ön mövqedə işlənən sözlər.

a) idarə edilən söz isim və ya isimləşmiş əvəzlik olur. Məsələn,

Er hat es für den Freund / für ihn getan.

O, bunu dostu/onun üçün etmişdir.

Bu qrupa demək olar ki, əksər sözlər aid edilir.

b) idarə edilən söz zaman və ya yer zərfidir. Məsələn,

Wir gehen nach rechts.

Biz sağa gedirik.

Ich habe bis vorhin auf ihn gewartet.

Mən onu bir az əvvələ kimi gözləmişdim.

Zərflərdən öndə olan bu mövqe aşağıdakı sözlər üçün mümkündür: *ab, bis, nach, seit, von, vor*

Xüsusi işlənmə hallarında (üstünlük dərəcəsi, rəng və dil anlayışlarında) *an, auf, in vor* sözləri zərf funksiyasında işlənən sifətlərin qarşısında durur. Məsələn,

Odessa am Schwarzen Meer

Qara dənizin sahilində yerləşən Odessa

Er hat ihr das Kompliment auf englisch gemacht.

Er hält seine Vorlesungen in russisch.

O, mühazirəni rus dilində söyləyir.

Haben Sie dieses Kleid auch in grün?

Sizin bu paltardan həmçinin yaşıl rəngdə olanı varmı?

Er arbeitet auf das genaueste.

O, ən dəqiqliklə işləyir.

Wir grüßen Sie aufs herzlichste.

Biz Siz ən səmimi qəlbdən salamlayırıq.

c) idarə olunan söz sifət olarsa. Məsələn,

Ich halte den Film für gut.

Mən filmi yaxşı hesab edirəm.

2. Ön və arxa mövqedə işlənən sözlər.

- İdarə olunan söz isim olarsa. Məsələn,

Gegenüber dem Meister / Dem Meister gegenüber saß der Direktor.

Usta ilə üzbəüz direktor əyləşmişdi.

Buraya *entgegen, entlang, gegenüber, gemäß, nach, ungeachtet, wegen, zufolge* kimi sözlər daxildir.

İdarə olunan söz isimləşmiş əvəzlik olduğu halda, bu qrupa daxil olan sözlər arxa mövqedə işlənir. *Nach* sözlü zamanı isə əksinə olaraq yalnız ön mövqə mümkün olur. Məsələn,

Ihm gegenüber saß der Moderator.

Onunla üzbəüz moderator əyləşmişdi.

Nach ihm (I. Kant) ist das Planetensystem aus einer Partikelwolke entstanden.

Ona görə (İ.Kant) planet sistemi hissəciklər buludundan əmələ gəlmişdir.

Zərflər zamanı yalnız *entlang* (arxa mövqə) və *gegenüber* (ön və arxa mövqə) sözləri işlənə bilər. Sifətlərlə isə bu qrupdan olan heç bir sözlü işlənə bilmir. Məsələn,

Wir gehen am besten hier entlang.

Biz yaxşı olar ki, bura boyunca gedək.

Gegenüber früher / Früher gegenüber ist er viel ruhiger.

Əvvəlkinə nisbətən o, indi daha sakitdir.

3. Arxa mövqedə işlənən sözlər. İdarə edilən söz isim və yaxud isimləşmiş əvəzlik olarsa. Məsələn,

Sie hat dem Vater zuliebe / ihm zuliebe auf die Reise verzichtet.

O, atasının xatirinə səyahətdən imtina etmişdi.

Bu işlənmə meqeyi yalnız *zuliebe* və *halber* sözlərinə mənsubdur.

4. Çirkum mövqedə işlənən sözlər. Bu zaman idarə olunan söz isimdir. Məsələn,

Um seiner Gesundheit willen hat er das Rauchen aufgegeben.

Sağlamlığı xatirinə o, sigareti tərgitmişdi.

Vom ersten Tag an haben wir gut zusammen gearbeitet.

İlk gündən biz bir yerdə yaxşı işləmişdik.

Q.Helbiq və Y.Buşa buraya yalnız *um... willen* və *von... an* (eləcə də *von... ab /aus / auf*) sözlərini daxil edirlər. Bu qrupa daxil olan hər iki sözlü müxtəlif şəkildə şərh edilir. Belə ki, *um... willen* sözlü mürəkkəb və vahid sözlü kimi qəbul edildiyi halda *von... an* sözlüsü isə iki sözlünü birləşməsi kimi nəzərdən keçirilir. Buna baxmayaraq ikinci sözlü bir sözlü kimi qəbul edilir, çünki onların birləşməsi məcburidir və semantik vahid i təşkil edirlər.

Sözlü isimdən sonra isitiqamət ifadə edən *her-/hin-* zərflər və sözlü durarsaç onda çirkum mövqedə duran sözlüldən söhbət gedə bilməz. Belə ki, bu zərflər məcburi işlənmir və ismin qaşısındakı sözlü ilə heç bir semantik vahidlik təşkil etmirlər, yalnız onların mənasını intensivləşdirirlər. Onları həmçinin feilin ayrılan ilk hissəsi kimi də nəzərdən keçirmək olar. Məsələn,

Er schaute aus dem Fenster (heraus).

O, pəncərədən baxırdı.

Sie ging in das Haus (hinein).

O, evə getdi.

Wir liefen schnell zum ersten Stock (hinauf).

Biz tez birinci mərtəbəyə qaçdıq.

Das Kind sprang vom Wagen (herunter).

Uşaq arabadan tullandı.

İsimpləşmiş əvəzlik və zərf zamanı işlənmə baxımından bu qrupa daxil olan hər iki sözünü müxtəlif şəkildə işlənilir. *Um... willen* sözünü əsasən isimləşmiş əvəzliklə, *von... an* isə yalnız zərflə işlənir. Məsələn,

Um seinetwillen hat sie auf die Reise verzichtet.

Onun xatirinə o, səyahətdən imtina etmişdi.

Von heute an wird nicht mehr geraucht!

Bu gündən artıq siqaret çəkilmir.

Duden qrammatikasında qeyd edilir ki, sözlülər dildə nə cümlə üzvü, nə də təyin funksiyasında çıxış edir [13, s. 376]. Onlar daha çox iki söz arasında əlaqə yaratmağa xidmət edirlər. Sözlünü vasitəsilə digər bir sözə birləşən söz feil, isim və yaxud sifət ola bilər. Məsələn,

- Feil: *Die Urlauber fahren an die See.*

Məzuniyyətdə olan dəniz sahilinə gedirlər.

- İsim: *Das Buch auf dem Tisch gehört mir.*

Stolun üstündəki kitab mənə məxsusdur.

- Sifət: *Alle sind froh über diese Entscheidung.*

Həmü bu qərara sevinir.

Bu birləşmiş söz qismində isim, əvəzlik, sifət və yaxud zərf çıxış edə bilər. Bu birləşən söz hallana bildiyi halda, o, sözlünün tələb etdiyi müəyyən halda durur. Duden qrammatikasında bu hal idarə əlaqəsi (*Rektion*) adlandırılır [13, s. 376]. Məsələn,

İsim: *an der Wand hängen /divarda asılmaq/; bei den Eltern wohnen /valideynlərin yanında yaşamaq/; gemäß den Vorschriften handeln. /əsasnaməyə uyğun hərəkət etmək/*

Əvəzlik: *auf etwas achten /nəyəsə diqqət etmək/; bei ihnen wohnen /onların yanında yaşamaq/; für jemanden sorgen /kiminsə qayğısına qalmaq/*

Sifət: *bei weitem nicht ausreichend /heç də kifayətli olmamaq/; für gut halten /yaxşı hesab etmək/; etwas auf deutsch sagen /alman dilində nəsə demək/*

Zərf: *bis heute dauern /bu günə qədər davam etmək/; nach unten gehen /aşağıya getmək/; von oben kommen /yuxarıdan gəlmək/*

Sözünü və birləşmiş söz eləcə də söz qrupu əlaqəsi sözünüli struktur (*Präpositionalgefüge*) adlanır. Sözünüli strukturun sintaktik statusu bir cümlə üzvünə və yaxud təyinə mənsub status ola bilər [13, s. 377]. Sözünüli struktur cümlə üzvü qismində tamamlıq və yaxud sərbəst üzv qismində çıxış edə bilər. Məsələn,

- *Cümlə üzvü, tamamlıq (= sözünüli tamamlıq): Der Fahrer achtet auf die Fußgänger / Sürücü piyadalara diqqət yetirir/*

- *Cümlə üzvü, sərbəst üzv (= zərflik): Die Nachbarinn sonnt sich auf dem Balkon /Qonşu qadın balkonda günəş vannası qəbul edir/*

- *Attribut: Der Wagen vor der Einfahrt wird abgeschleppt /Girişin qarşısındakı maşın evakuatorla aparılacaq/*

Duden qrammatikasında qeyd edilir ki, sözünüli strukturlar zamanı sözünülərin sərbəst və qapalı işlənməsi fərqləndirilir. Sərbəst işlənmə zamanı sözünü digər bir sözünü ilə əvəz edilə bilər. Bu hala əsasən zərfliklərdə müşahidə etmək olar. Məsələn,

Das Auto steht in der Garage/vor der Garage/neben der Garage.

Avtomobil qarajda/qarajın qabağında/qarajın yanında dayanır.

Die Krawalle vor dem Spiel/während des Spiels/nach dem Spiel machten einen massiven Polizeieinsatz notwendig.

Oyun öncəsi/oyun zamanı/oyundan sonrakı çaxnaşmalar massiv polis müdaxiləsini gərəkli etdi.

Qapalı işlənmə zamanı sözünü əvəz edilə bilməz. Bu hal – bəzi hallar istisna olmaqla (*Məsələn, über etwas sprechen/von etwas sprechen /nəsə/kimsə haqqında danışmaq/*) – sözünüli tamamlıqlarda, isim-feil birləşmələrində və ideomatik ifadələrdə müşahidə olunur [13, s. 377]. Məsələn,

Ihre Hoffnung auf ein Wiedersehen erfüllt sich nicht.

Onun yenidən görüşmək ümidi həyata keçmədi.

Sie ist traurig über den Verlust des Ringes.

O, üzüyün itməsinə kədərlənirdi.

Die Reisenden kümmern sich um ihr Gepäck.

Səyahətçilər baqajın qayğısına qalırlar.

Die Anlage kann in Gang gesetzt werden

Qurğu işə salına bilər.

Duden qrammatikasında qeyd edilir ki, sözünü bir qayda olaraq sözünü strukturun əvvəlində, yəni aid olduğu sözün önündə işlənir. Ancaq az bir sayda olan hallarda sözünü bu strkturdan sonra işlənir [13, s. 377]. Aid olduğu sözdən sonra işlənən sözünü alman dilində *Postpositionen*, aid olduğu sözü əhatə edən sözünü cirkum sözünü (Zirkumposition) adlanır. Məsələn,

Dem Bericht zufolge ist die Lage ernst.

Məlumat əsasən vəziyyət ciddidir.

Sie hat um des lieben Friedens willen nachgegeben.

O, sülh naminə geri çəkildi.

Daha sonra Duden qrammatikası qeyd edir ki, bəzi şərtlər altında müəyyən sözünü artikkel ilə (*dem, den, das* və *der*) birlikdə vahid səs birləşməsi yaradır. Məsələn, *am* (= *an dem*), *ins* (= *in das*), *zur* (= *zu der*) və s.

Bu cür birləşməyə *an, auf, außer, bei, durch, für, hinter, in, neben, über, um, unter, von, vor, zu* sözünü daxildir. Duden qrammatikasında yazılır ki, bu cür birləşmə yalnız artikkelin vurğusuz olduğu hallarda baş verir. Artikkel ilə sözünün birləşməsi əsasən donmuş və məcazi ifadələrdə daha tez-tez rast gəlinir.

Duden qrammatikası sözünü və artikkel birləşməsinin aşağıdakı hallarını göstərir [13, s. 319]:

- Bir çox hallarda bu cür birləşmənin aradan qaldırılması artıq mümkün olmur, çünki bu hal tarixi baxımdan şərtlənmişdir. Məsələn, *zur [zu der deyil] See fahren gölə getmək; im [in dem deyil] Vertrauen sagen xəlvətdə demək* və s. Digər hallarda isə, yəni qeyri-müəyyən artikkelin işlənməsi zamanı bu birləşmə aradan qaldırıla bilər. Məsələn, *jemanden zum (= zu einem) Künstler ausbilden kiməsə bir sənətkar olaraq təhsil vermək; am (= an einem) Hang/Berg/Meer liegen yamacda/dağda/dəniz sahilində uzanmaq* və s.

- *am* + *üstünlük* dərəcəsində də bu birləşmə aradan qaldırıla bilmir. *Aufs* + *elativ* birləşməsində isə çox vaxt aradan qaldırıla bilən birləşmə də mövcuddur. Məsələn, *Er tanzt am besten* .

O, ən yaxşı rəqs edir.

Sie begrüßte ihn aufs herzlichste.

O, onu daha səmimi salamladı

Nadir hallarda: Sie begrüßte ihn auf das herzlichste.

- *am, beim* və *im* sözünü və artikkel birləşməsi *sein* və isimləşmiş məsdərlə gedişat forması (*Verlaufsform*) adlanan forma əmələ gətirlər. Məsələn,

Danışiq dilində: Er ist am Arbeiten.

O, işdədir.

Standart dil: Er ist beim Arbeiten.

O, işdədir.

Die Zeit ist im Kommen.

Zaman gəlir.

(həmçinin aradan qaldırıla bilmir:) beim Schlafen yuxu zamanı

die Freude am Tanzen rəqsədə sevinc

nicht zum Arbeiten kommen işləməyə gəlməmək

- bir çox hallarda birləşmə ilə yanaşı sözünü müəyyən artikkel ilə işləyə bilər. Artikkel bu zaman ya dil xarici obyektə ya da təyin budaq cümləsi ilə müəyyən edilən dil obyektinə işarə edir. Sonuncu halda artikkel vurğulu olur. Məsələn, *məkan göstəricilərində: Er hieß ihn, die Koffer aufs/auf das Zimmer zu bringen.*

O, ona çemodanı otağa gətirməyə əmr etdi.

Er ging an das/das Tor, das sie als Treffpunkt ausgemacht hatten.

O, görüş yeri kimi açdığı darvazaya tərəf getdi.

Der Ring saß noch an dem/dem (= demselben) Finger, an dem er gestern gesteckt hatte.

Üzük hələ də onun dünən taxdığı barmaqda idi.

Adətən sözünü+artikkel birləşməsindən ibarət olan isim əvvəlcədən xatırlaşdırılmış isimi deyil, ümumi olan bir sahəni bildirir. Məsələn,

Er geht aufs Gymnasium (und nicht in die Volksschule).

O, gimnaziyaya gedir (peşə məktəbinə yox)

(əksinə olaraq:) Er geht auf das Schillergymnasium.

O, Şiller gimnaziyasına gedir.

Wir kaufen das Fleisch beim Metzger und nicht beim Konsum.

Biz əti kooperativdə yox qəssabda alırıq.

(əksinə olaraq:) Wir kaufen das Fleisch bei dem Metzger, der sein Geschäft im vorigen Jahr eröffnet hat.

Biz əti öz biznesini keçən il açan qəssabda alırıq.

(müvafiq olaraq:) Sie waren beim Film (Koeppen).

Onlar kinoda idilər.

Heute stehe auch ich im Geschäft und stelle mich nicht schlecht (Gaiser).

Bu gün mən də biznesdəyəm və bu mənə pis gəlmir.

Kann es nicht jemand sein, der nicht vom Zirkus ist? (Remarque).

Bu sirkdən olmayan kimsə ola bilməz?

- Tarix göstəricilərində bu birləşmə dəyişməzdir. Məsələn,

Es begab sich aber, daß Oskar am zwölften Juni dreiundvierzig nicht in Danzig-Lang-fuhr weilte (Grass).

Belə oldu ki, oskar 12 iyun 43-cü ildə Dansing-Lanfuhrda olmamışdı.

Bugenhagen wurde in der Nacht vom 4. auf den 5. September ... in die Klinik eingeliefert (Jens).

Buqenhagen 4 sentyabrdan 5 sentyabra keçən gecə klinikaya aparıldı.

Digər zaman göstəricilərində əslində işarə funksiyalı müstəqil artikkel mümkündür.

Məsələn,

am Tage (Opposition: in der Nacht) gegenüber: An dem (= an diesem) Tage, an dem das geschah, war sie verreist.

(Gecə ilə müqayisədə) gündüz – Bunun baş verdiyi gün o, yola düşdü. cümləsinə qarşı

- Duden qrammatikası qeyd edir ki, artikelləri hallanmaya məruz qalan iki ismin sözünü və artikkel birləşməsindən asılı olması yolverilməzdir. Məsələn,

- *(düzgün forma:) Man sprach vom (von dem) Leben und (von dem) Erfolg des Staatspräsidenten.*

Prezidentin həyatından və müvəffəqiyyətindən danışdılar.

(düzgün deyildir:) Man sprach vom (von dem) Erfolg des Staatspräsidenten und den weiteren Plänen. *(düzgündür:)*... und von den weiteren Plänen.

Prezidentin müvəffəqiyyəti və planları haqqında danışdılar.

(düzgün deyildir:) Wir erkannten sie am Gang und der Haltung. *(düzgündür:)*... und an der Haltung.

Biz onu yerləşindən və davranışından tanıdıq.

- əlaqələrin bir çoxunda birləşmiş forma artikelsiz forma ilə uzlaşır. Məsələn,

sich im/in Bau befinden

tikintidə olmaq

etw. im/in Besitz haben

nəyəsə malik olmaq

im/in Umlauf sein

dövriyyədə olmaq

im/in Urlaub sein

məzuniyyətdə olmaq

- standart və danışiq dilinə məxsus birləşmə arasındakı sərhəd axııcıdır.

Ümumilikdə aşağıdakı birləşmələr danışiq dilinə mənsub birləşmələr kimi dəyərləndirilir. Məsələn,

aufs, durchs, fürs, hinterm, hinters, überm, übern, übers, ums, unterm, untern, unters, vorm, vors

Bunlar əsasən şeiriyyatda və standart dilinə mənsub donmuş ifadələrdə işlənir. Duden qrammatikası qeyd edir ki, onlar apostrofsuz yazılır. Sırf danışiq dilinə və dialektə mənsub birləşmələr (*vorn* isitisi na olmaqla) əksinə olaraq apostrof ilə yazılır.

an'n, an'r, aufm, auf'n, aus'm, durch'n, für'n, gegen's, in'n, mit'm, nach'm, vorn, zu'n

- təyin funksiyasında işlənən isimlər zamanı iki konstruksiya mümkündür.

Birinci konstruksiya zamanı söhbət sifətlərin zəif, yəni müəyyən artikkel ilə, ikinci halda isə sifətlərin qarışıq, yəni qeyri-müəyyən artikkel ilə işlənməsindən gedir. Məsələn,

im schlechten Zustand (in dem schlechten Zustand) - in schlechtem Zustand) (in einem schlechten Zustand) pis vəziyyətdə

Duden qrammatikası qeyd edir ki, birinci halda söhbət müəyyən, artıq adlandırılmış bir şeydən, ikinci halda isə qeyri-müəyyən, ümumiləşmiş bir şeydən söhbət gedir. Məsələn,

Wir haben das Haus bereits im schlechten Zustand übernommen (d. h. in dem schlechten Zustand, in dem es sich jetzt noch befindet). (əksinə olaraq:) Das Haus befindet sich in schlechtem Zustand (d. h. in einem schlechten Zustand).

Biz evi artıq vəziyyətdə götürmüşdü. (Ev pis bir vəziyyətdə idi)

Weil ich mich vor vorzeitigem Zynismus ... bewahren möchte ... (Remarque). (əksinə olaraq:) Weil ich mich vorm (= vor dem) vorzeitigen Zynismus dieser Generation bewahren möchte ...

Çünki mən əvvəlki illərin bırsızlığından qorunmaq istəyirdim.

Sözönülərin tətbiqində müəyyən qədər anlaşılmazlıqla müşahidə edilir və bu hallar əsasən sözönülü təyinlər zamanı diqqətə çarpır. Məsələn,

zweiteiliger Film um (statt standardspr.: über) ein junges Ehepaar

Gənc evli cütlük haqqında iki hissəli film

die Anhänglichkeit für (statt standardspr.: an) den Betrieb

Müəssisəyə bağlılıq

Eyni zamanda, vəziyyət sözönülü strukturların bir-birinin yanında işlənməsi ilə çətinləşir. Məsələn,

mit vor Zorn funkelnden Augen,

qəzəbdən parıldayan gözləri ilə

für im vergangenen Jahr geleistete Arbeit,

keçən il yerinə yetirilmiş iş üçün

von unter der Erde befindlichen Anlagen,

torpaq altında olan qurğulardan

in mit allem Luxus ausgestatteten Wohnräumen,

lüks ilə təhciz edilmiş otaqlarda

mit über jedes Lob erhabenem Pflichteifer,

hər bir tərif haqqında olan vəzifə borcu ilə

von aus dem Mund hervorquellendem Blut,

ağızdan tökülən qandan

infolge von durch das Finanzamt erlassenen Verordnungen

maliyyə idarəsi tərəfindən verilmiş qaydalar nəticəsində

Əksər hallarda bunu artikelin və yaxud təyin budaq cümləsinin əlavə edilməsi ilə aradan qaldırmaq olar. Məsələn,

für die im vergangenen Jahr geleistete Arbeit/für die Arbeit, die im vergangenen Jahr geleistet worden ist.

keçən il yerinə yetirilmiş iş üçün

Sözünün sözünü struktur ilə birləşməsi ümumilikdə danışıq dili kimi nəzərdə keçirilə bilər. Məsələn,

Ich brauche eine Brille für in die Nähe. Haste noch Beton für untern Sockel?
(Grass).

Mənə yaxınlıq üçün eynək lazımdır. Haste aşağı köşə üçün yenə də beton?

... die Zeitung stammte noch von vor dem Krieg (H. Kolb).

Qəzet hələ müharibədən əvvəl çıxmışdı.

Duden qrammatikasında qeyd edirlir ki, *eine Summe von über tausend Mark* nümunəsində *über* sözünü yox zərf funksiyasında işləyir.

Duden qrammatikasında daha sonra yazılır ki, iki və ya daha çox sözünü ismin və yaxud əvəzliyin qarşısında işləyir [13, s. 389]:

a) Sözünü eyni bir idarəyə malik olduqları halda. Məsələn,

Die Kinder spielten vor, neben und hinter dem Haus.

Uşaqlar evin qarşısında, yanında və arxasında oynayırlar.

b) Sözünü müxtəlif idarəsi zamanı ismin və yaxud əvəzliyin fleksiya forması eyni olduğu halda. Məsələn,

mit und ohne Gott,

Allah ilə və Allahsız

mit oder ohne Aufbegehren,

Etiraz ilə və etirazsız

in und um sich

daxilində və ətrafında

Müxtəlif idarəli sözlər ilə işlənən simin və yaxud əvəzliyin forması müxtəlif olduğu zaman, isim təkrar oluna və yaxud əvəzlik vasitəsilə əvz oluna bilər. Məsələn,

mit Büchern und ohne Bücher
kitablar ilə və kitablarsız
mit Büchern und ohne sie/diese
Kitablar ilə və onlarsız/bunlarsız.

Ümumilikdə ön mövqedə işlənən sözləri tələb etdiyi isim forması işlənir. Məsələn,

mit oder ohne Kinder,
uşaqlar ilə və yaxud uşaqlarsız
ohne oder mit Kindern,
uşaqlarsız və yaxud uşaqlar ilə
mit oder gegen ihren Willen (H.Seidel),
onların iradəsi ilə və yaxud onların iradəsi əleyhinə
Literatur aus und über andere Länder
Başqa ölkələrin və başqa ölkələr haqqında ədəbiyyat

Duden qrammatikasında qeyd edilir ki, mürəkkəb bağlayıcılar və yaxud zərflər vasitəsilə bir-biri ilə birləşdirilmiş isimlərdə (əvəzlilərdə) sözlünün iki dəfə verilməsi daha yaxşı olardı. Məsələn,

teils mit List, teils mit Gewalt.
Qismən hiyləgərliklə, qismən güc ilə
Das ist sowohl für dich wie für mich eine Belastung.
Bu mənim kimi sənə üçün də bir yüküdür
Sie hat es entweder von ihm oder von seiner Schwester erfahren.
O, bunu ya ondan ya da onun bacısından öyrənib.

B.Frölix sözlülərin mənşəyinə toxunarkən qeyd edir ki, alman dilində digər dillərdən, xüsusilə də fransız və latın dilindən keçmiş sözlər işlənir [22, s. 10]. Məsələn,

Wir haben drei Hosen `a 50 Euro gekauft.

Biz 50 avroya üç şalvar aldıq.

Dieser Betrag ist zu zahlen, *exclusive* der Portokosten.

Bu ödəniş poçt xərcləri xaric, ödənilməlidir.

Das macht 365 Euro *inclusive* des Vorschusses.

Bu ilkin ödəniş olmaqla 365 avro edir.

Sie zahlen die Ware *per* Nachnahme.

Siz malı ödəmə tələbi olaraq ödəyirsiniz.

Wir waren zu sechst, 10 Euro *pro* Person, das macht zusammen 60 Euro.

Siz əvvəlcə altı nəfər idiniz, hər bir kəsə 10 avro, bu ümumilikdə 60 avro edir.

Die Bahn fährt *via* Hauptbahnhof zum Zoo.

Qatar əsas vağzal üzərindən zooparka gedir.

Das Denkmal steht *vis-a-vis* der Post.

Abidə poçtla üzbəüz yerləşir.

B.Frölich həmçinin qeyd edir ki, alman dilində müəyyən ixtisaslarla bağlı yeni alınmış sözlərə də rast gəlinir. Məsələn, ingilis dilindən alman dilinə keçən *fob* (=free on board) hərfi olaraq “frei an Bord” *gəmiyə çatdırmaq şərti ilə* tərcümə edilir, Alman dilində söznü kimi işlənən *fob* sözü əsasən ticarət dilində işlənir [22, s. 10].

Beləliklə, V.Yunq, V.Admoni, K.Büntinq, V.Ayxler, U.Enqel, B.Frölix, Q.Helbiq, Y.Buşa, E.Şendels K.Zommerfeld, Q.Ştarke kimi dilçilərin yuxarıdakı fikirlərini təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəlirik ki, alman dilində sözləri mühüm köməkçi sözlərdən biri olmaqla, müxtəlif mənalarda işlənirlər. Onlar eyni zamanda müxtəlif mənaları ifadə etməklə, alman dilində geniş ifadə imkanları yaradırlar. Elmi ədəbiyyatdan məlum olur ki, alman dilində sözlər əsasən zərflərdən, isimlərdən, feili sifətlərdən və digər nitq hissələrindən yaranmışdır. Alman dilində sözlər müxtəlif mənaları, məsələn, yer, zaman, səbəb, məqsəd, şərt, güzəşt kimi mənaları ifadə edir və müxtəlif hallarda işlənə bilirlər. Eyni zamanda alman dilində sözlər bəzi hallarda artikkel ilə birləşmiş bir formada da işlənə bilirlər.

II FƏSİL

ALMAN DİLİNDƏ POSTPOZİSİYADA İŞLƏNƏN SÖZÖNÜLƏRİN SEMANTİK TƏHLİLİ

Cümlə üzvləri arasında qrammatik və semantik münasibətlərin ifadəsinə xidmət etməsilə seçilən sözönlər alman dili qrammatik quruluşunda mühüm yer tuturlar və sintaktik münasibətlərdə əhəmiyyətli tərəf kimi çıxış edirlər. Adından da görüldüyü kimi sözönlər aid olduqları sözdən əvvəl işlənilir. Alman dilində aid olduğu sözdən əvvəl işlənmək sözünü üçün yeganə mövqe deyil. Lakin sözönlərin kiçik qrupu var ki, onların bəzisi aid olduqları sözdən həm əvvəl, həm də sonra, bəziləri isə təkcə aid olduqları sözdən sonra işlənilir. Alman dilində bu qrupa daxil olan sözönlər *Postposition* termini ilə adlandırılırlar. Bəzi sözönlər ya aid olduqları sözdən əvvəl, ya da sonra işləndikləri halda, digərləri həm əvvəldə, həm də sonda işlənə bilirlər. Belə ki, aid olduqları sözdən əvvəl *aus, seit, unter* və digərləri işlənə bilirlər. Aid olduqları sözdən sonra isə təsirlik halı tələb edən *entgegen, entlang* və s. sözönlər işlənilir. *Gegenüber, nach, vorbei* və s. kimi sözönlər isə aid olduqları sözdən əvvəldə, sonrada işlənə bilirlər. Aid olduqları sözdən əvvəl işlənən sözönlər və sonra işlənən sözönlər arasındakı fərq, ikincilərin leksik mənasının üzə çıxarılmasından ibarətdir. Bundan başqa, aid olduqları sözdən sonra işlənən sözönlər hərəkətə bilavasitə cəlb edilmiş isimləri müəyyən edir.

V. Admonin fikrincə, alman dilində elə sözönləri var ki, müvafiq isimdən sonra işlənilir. Buraya həmişə isimdən sonra işlənən *halber, zuliebe, zuwider* həmçinin *entgegen, entlang, gegenüber, nach ungeachtet, wegen, zufolge* kimi həm ismin əvvəlində, həm də isimdən sonra işlənən sözönləri mövcuddur [5, s. 142]. Məsələn,

dem Morgenrot entgegen
səhər günəş doğuşuna qarşı
meiner Meinung nach
mənim fikrimcə və s.

V. Admoniyə görə, bu mövqedə sözönləri ilə ayrılan ön şəkilçi arasındakı sərhəd çox yaxındır. *Ich ging meinem Freund entgegen* cümləsində *entgegen* həm

feilə, həm də isim qrupuna aid ola bilər. Məsələn, *entgegen – meinem Freund entgegen (dostumla qarşı- qarşıya)* [5, s. 142].

V.Admoninin fikrincə, burada ikili sintaktik münasibət mövcuddur. Bu hal həm sözlülərin, həm də ayrılan ön şəkilçilərinin yarandığı ilkin yer zərflərini xatırladır [5, s. 142].

Biz bu fəsildə, aid olduqları sözdən sonra işlənən sözlülərin semantik xüsusiyyətlərini araşdırmağa çalışmışıq.

Alman dilində aid olduqları sözdən sonra işlənən sözlüləri aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar. Alman dilində aid olduqları sözdən sonra işlənən sözlüləri əsasən qrammatikaya dair kitablardan və lüğətlərdən seçib götürmüşük [8; 10; 13, s. 375-390; 18, s. 691-707; 29, s. 248-257; 46; 47;48]:

- *betreffend*

Betreffend sözlünü Duden lüğətinə əsasən “uyğun, toxunan, dəxli olan həmin” mənasında işlənir və təsirlik halı tələb edir. Məsələn,

Betreffend das Betriebssystem habe ich noch eine Frage.

Əməliyyat sistemi ilə əlaqədar mənim bir sualım da var.

Sie waren sich nicht einig betreffend die Farbe der Bettbezüge.

Onlar yataq örtükləri ilə bağlı eyni bir fikirdə deyildilər.

Betreffend sözlünü həmçinin aid olduğu sözdən sonra da işləyə bilər. Məsələn,

Ich habe noch eine Frage das Betriebssystem betreffend.

Mənim əməliyyat sistemi ilə əlaqədar bir sualım da var.

Die Farbe der Bettbezüge betreffend waren sie sich nicht einig.

Onlar yataq örtükləri ilə bağlı eyni bir fikirdə deyildilər.

Die Beziehung zwischen Präpositionen und davon abhängigen Wortgruppen betreffend war ihm einiges unklar.

Sözlülər və onlardan asılı olan söz qrupları arasındakı münasibət ilə bağlı bəzi şeylər ona aydın deyildi.

Falls Sie die Präpositionen betreffend noch mehr wissen wollen, kontaktieren Sie mich!

Əgər Siz sözönlər ilə bağlı daha çox bilmək istəyirsinizsə, onda mənimlə əlaqə yaradın.

Den Apfelbaum betreffend, forderte er von den Kindern noch etwas Geduld.

Alma ağacına gəldikdə, o, uşaqlardan bir az da səbir tələb edir.

Selbstverständlich werde jedem Hinweis, insbesondere diesen Eintrag betreffend, offensiv nachgegangen.

Əlbəttə, hər bir göstəriş, xüsusilə bu qeyd ilə əlaqədar göstəriş, təhqiredici kimi nəzərdən keçiriləcək.

Und Ihre Debatte betreffend sollten Sie vielleicht auch mal an die Gehörlosen denken.

Sizin debata gəlincə isə, Siz yaxın ki, bir dəfə də eşitmək imkanından məhrum olan insanlar haqqında düşünməlisiniz.

Çoxlarının bu sözünün yiyəlik hal ilə birlikdə işlənməsinin məhdudlaşması ilə bağlı şikayətlərinin olduğu zaman, *betreffend* sözünün istisnasız təsirlik hal tələb etməsi faktı dəstəklənməlidir. Çox vaxt *betreffend* və yiyəlik halın birləşməsi ilə olan misallara rast gəlinir. Bu isə təmamilə səhvdir. Məsələn,

Sie hatten sich betreffend der Sommerferien noch nicht für ein Reiseziel entschieden.

Onlar yay tətili ilə əlaqədar səyahət hədəfi haqqında hələ də qərar qəbul etməyiblər.

Betreffend des Fahrplanwechsels wenden Sie sich bitte an unsere Hotline.

Gediş planının dəyişməsi ilə bağlı bizim qaynar xəttə müraciət edin.

Betreffend ilə işlənən söz qruplarının təsirlik halda işlənməsi daha doğru olardı. Məsələn,

Sie hatten sich betreffend die Sommerferien noch nicht für ein Reiseziel entschieden.

Onlar yay tətili ilə əlaqədar səyahət hədəfi haqqında hələ də qərar qəbul etməyiblər.

Betreffend den Fahrplanwechsel wenden Sie sich bitte an unsere Hotline.

Gediş planının dəyişməsi ilə bağlı bizim qaynar xəttə müraciət edin.

Betreffend sözününün ziyəlik hal ilə əlaqləndirilməsi, yəqin ki, məna baxımından ona yaxın olan *bezüglich* sözününün ziyəlik halını tələb etməsi ilə bağlıdır. Əgər yuxarıdakı cümlədəki *betreffend* sözünü *bezüglich* ilə əvəz edilsə, onda hər şey aydınlaşar. Məsələn,

Sie hatten sich bezüglich der Sommerferien noch nicht für ein Reiseziel entschieden.

Onlar yay tətili ilə əlaqədar səyahət hədəfi haqqında hələ də qərar qəbul etməyiblər.

Bezüglich des Fahrplanwechsels wenden Sie sich bitte an unsere Hotline.

Gediş planının dəyişməsi ilə bağlı bizim qaynar xəttə müraciət edin.

- durch

Durch sözünü vasitəçini, vasitəsini, aləti və ya səbəbi ifadə edir. Məsələn,

Er wurde durch einen Boten benachrichtigt.

O, elçi vasitəsilə xəbər edildi.

Das Haus wurde durch Feuer zerstört.

Ev alov tərəfindən dağıldı.

Durch seinen starken Willen kann er sich ohne fremde Hilfe wieder bewegen.

Güclü iradəsi vasitəsilə o, başqasının köməyi olmadan yenidən hərəkət edə bilir.

Nicht: Diese Anthologie, herausgegeben durch Hans Meyer, hat... (Richtig:... herausgegeben von ...).

Ancaq: Hans Mayer tərəfindən nəşr etdirilən antologiya ...

Durch den Kälteeinbruch zögert die Saison im Augenblick noch

(Richtig: Wegen/Infolge des Kälteeinbruchs ...).

Ancaq:

Zaman anlamında işlənərkən *durch* sözünü kəsilməz bir davamlılığı ifadə edir və aid olduğu isimdən sonra gələn *hindurch* ilə işlənir. Məsələn,

Die ganze Nacht hindurch habe ich keinen Schlaf finden können.

Bütün gecə boyu mən yata bilmədim.

Das ganze Altertum hindurch hat man keine Straßennamen und keine Hausnummern gekannt.

Bütün yaş qrupu içində heç bir küçə adını və ev nömrəsini tanımadılar.

Die ganze Zeit, die ganze Woche, den ganzen Monat, den ganzen Sommer hindurch hat es kein einziges Mal geregnet.

Bütün zaman, həftə, ay, yay boyunca bir dəfə də yağış yağmadı.

Es ist 2 Uhr durch = es ist kurz nach 2.

İkiyə 3-4 dəqiqə işləyir.

- entgegen

Entgegen yönük halı tələb etməklə bütün almandilli məkanda “əleyhinə, ziddinə olaraq” anlamında işlədilir. Nadir hallarda *entgegen* yiyəlik hal ilə bağlı olur və bu Duden qrammatikasına uyğun olaraq mümkün olur və standart alman dilinin variant qrammatikası tərəfindən dəstəklənir. Belə ki, bütün regionlarda *entgegen+yönük hal* birmənalı şəkildə *entgegen + yiyəlik hal* variantından daha əvvəldir, ancaq hər iki variant praktika işlənir. Məsələn,

Yönük hal ilə - Entgegen allen Erwartungen sind die Aktienkurse im vergangenen Jahr gestiegen.

Bütün gözləntilərin əksinə olaraq aksiya kursları keçən ildə qalxmışdı.

Donald Trump tritt entgegen anderslautenden Meldungen nicht als Präsident der USA zurück.

Donald Tramp başqa cür səslənən fikirlərin əksinə olaraq ABŞ prezidenti postundan getmir.

Ich habe mir entgegen deinem Rat eine Brotbackmaschine gekauft.

Mən sənin məsləhətinin əksinə olaraq bir çörək bişirən maşın aldım.

Mobilfunkstrahlen sind entgegen bisherigen Annahmen schädlich für Mensch und Tier.

Mobil telefon şüaları bu hünə qədər olan fikirlərin əksinə olaraq insan və heyvanlar üçün təhlükəlidir.

Entgegen seinen Ausführungen empfehle ich, kein Auto zu leasen.

Onun izahatlarının əksinə olaraq mən avtomobil linziqə götürməyi məsləhət görmürəm.

Yiyəlik hal ilə - Entgegen aller Erwartungen sind die Aktienkurse im vergangenen Jahr gestiegen.

Bütün gözləntilərin əksinə olaraq aksiya kursları keçən ildə qalxmışdı.

Donald Trump tritt entgegen anderslautender Meldungen nicht als Präsident der USA zurück.

Donald Tramp başqa cür səslənən fikirlərin əksinə olaraq ABŞ prezidenti postundan getmir.

Ich habe mir entgegen deines Rats eine Brotbackmaschine gekauft.

Mən sənin məsləhətinin əksinə olaraq bir çörək bişirən maşın aldım.

Mobilfunkstrahlen sind entgegen bisheriger Annahmen schädlich für Mensch und Tier.

Mobil telefon şüaları bu hünə qədər olan fikirlərin əksinə olaraq insan və heyvanlar üçün təhlükəlidir.

Entgegen seiner Ausführungen empfehle ich, kein Auto zu leasen.

Onun izahatlarının əksinə olaraq mən avtomobil linziqə götürməyi məsləhət görmürəm.

Entgegen həmçinin aid olduğu sözdən sonra da işlənə bilər, ancaq entgegen nadir hallarda aid olduğu isimdən sonra işlənir. Məsələn,

Deinen Behauptungen entgegen darf die Präposition «entgegen» mit Dativ oder Genitiv verbunden werden.

Sənin təsdiqlərinin əksinə olaraq “entgegen” sözünü yönlek və yaxud yiyəlik hal ilə işlənə bilər.

Der Anweisung meines Chefs entgegen habe ich meine Arbeit heute nicht erledigt.

Müdürümün göstərişinin əksinə olaraq mən işimi bu gün tamamlamadım.

- entlang

Entlang sözünü alman dilində “boyunca, uzununa” anlamında işlənir. Əgər *entlang* sözünü isimdən sonra işlənərsə, onda o, təsirlik halı, bəzi hallarda isə yönlük halı, isimdən əvvəl işləndikdə isə bir qayda olaraq yönlük halı, bəzi hallarda isə yiyəlik halı tələb edir. Məsələn,

(İsimdən sonra işləndikdə:) *Den Fluß entlang standen Bäume.... ging er den Balkon entlang weiter (Th. Mann).*

Çay boyunca ağaclar var idi ... balkon boyunca o, yoluna davam etdi.

(bəzi hallarda yönlük hal): ... *die dem blitzenden Strom- und Meerufer entlang aus der Hauptstadt hinausführte nach Belem (R. Schneider).*

İldırım çaxan çay və dəniz sahili boyunca, paytaxtdan Belemə aparan ...

(isimdən əvvəl işləndikdə:) *entlang dem Wall.*

Divar boyunca

Entlang den Hecken standen Neugierige.

Çəpər boyunca hər şeylə maraqlanan insanlar dayanmışdı.

(bəzi hallarda yiyəlik hal işlənir):

...entlang des Stacheldrahts (Mannheimer Morgen).

Tikanlı məftillər boyunca

Köhnəlmiş formada təsirlik hal ilə. Məsələn,

entlang dem Wald,

meşə boyunca

entlang das Brückengeländer.

Körpü sürahisini boyunca

Zərf funksiyasında *entlang am Ufer entlang (sahil boyunca)* kimi birləşmələrdə işlənir.

- entsprechend

Entsprechend sözünü yönlük halı tələb edir və “müvafiq, uyğun” anlamında işlədilir. Məsələn,

Die Masterarbeit wurde entsprechend den Vorgaben der Universität erstellt.

Magistr işi universitetin tələblərinə uyğun olaraq tərtib edilmişdi.

Entsprechend unserem Telefongespräch erhalten Sie hiermit meine Offerte.

Bizim telefon danışığına uyğun olaraq Siz burada mənim təklifimi alırsınız.

Ich lasse meine Kinder entsprechend den offiziellen Empfehlungen impfen.

Mən uşaqlarımı rəsmi məsləhətlərə uyğun olaraq peyvənd etdirirəm.

Er bewahrte die Akten entsprechend den gesetzlichen Vorgaben auf.

O, faylları qanuni göstərişlərə uyğun saxlayırdı.

Entsprechend sözünü həmçinin aid olduğu sözdən sonra da işlənə bilər.

Məsələn,

Die Masterarbeit wurde den Vorgaben entsprechend erstellt.

Magistr işi universitetin tələblərinə uyğun olaraq tərtib edilmişdi.

Unserem Telefon entsprechend erhalten Sie hiermit meine Offerte.

Bizim telefon danışığına uyğun olaraq Siz burada mənim təklifimi alırsınız.

Seinem Charakter entsprechend kämpfte er bis in die 90. Minute um den Sieg.

Xarakterinə uyğun olaraq o, 90ci dəqiqəyə kimi qələbə uğrunda mübarizə apardı.

Dem Urteil des Bundesgerichts entsprechend musste er den Schaden bezahlen.

Federal məhkəmənin qərarına müvafiq olaraq o, zərəri ödəməliydi.

- gegenüber

Gegenüber “qarşıda, üzbəüzdə, münasibətdə, müqayisədə” anlamında işlənməklə standart dildə yönlük halı tələb edir. Bu sözünün sinonimi bu anlamda köhnəlmiş forma olan “vis-a-vis” kimi işlənilə bilər. Məsələn,

Gegenüber dem Fussballstadion hat es einen grossen Parkplatz.

Futbol stadionu ilə üzbəüz böyük bir avtodayanacaq var.

Den Blumenladen finden Sie gegenüber dem Einkaufszentrum.

Gül mağazasını Siz alış-veriş mərkəzi ilə üzbəüz tapa bilərsiniz.

Digər bir anlamda *gegenüber* “bir şəxsə/əşyaya münasibətdə” işlənə bilər.

Məsələn,

Dein Sohn hat sich gegenüber seinem Lehrer unanständig verhalten.

Sənin oğlun müəlliminə münasibətdə mədəniyyətsiz davranmışdır.

Ich bin gegenüber deinem Businessplan eher skeptisch.

Mən sənin biznes planına münasibətdə kifayət qədər skeptikəm.

Son olaraq *gegenüber* “müqayisədə” anlamında da işlənilir. Məsələn,

Der Goldpreis ist gegenüber dem Vorjahr um 10 Prozent gestiegen.

Qızılın qiyməti keçən il ilə müqayisədə 10 faiz qalxmışdır.

Fussgänger sind im Strassenverkehr gegenüber Autofahrern im Nachteil.

Piyadalar küçə nəqliyyatında avtomobil sürücüləri ilə müqayisədə az üstünlüyə malikdirlər.

Gegenüber sözünü həmçinin “von” sözünü ilə də birlikdə, artikelsiz işlənən coğrafi adlarla birlikdə işlənə bilər. Məsələn,

Meilen liegt gegenüber von Horgen (beides Gemeinden am Zürichsee).

Maylen Horgen ilə üzbaşüz yerləşir.

Gegenüber von England liegt Irland.

İngiltərə ilə üzbaşüz İrlandiya yerləşir.

Gegenüber sözünü həmçinin aid olduğu sözdən sonra da işlənə bilər. Məsələn,

Er hat sich mir gegenüber unanständig benommen.

O, özünü mənə qarşı mədəniyyətsiz aparıb.

Der Busstation gegenüber stand ein Polizist.

Avtobus stansiyası ilə üzbaşüz polis nəfəri dayanmışdı.

Gegenüber sözünü aid olduğu sözdən sonra işlənərsə, onda “*gegenüber von*” variantı tətbiq edilə bilməz. Bu hal danışq dilində keçərli olduğu halda standart dildə düzgün deyildir. Məsələn,

Er sass gegenüber von mir. (Vorangestellt mit von; nur umgangssprachlich)

O, mənimlə üzbaşüz oturmuşdu. (aid olduğu sözdən əvvəl von ilə işlənir, yalnız danışq dilində mümkündür)

Er sass mir gegenüber. (Nachgestellt; standardsprachlich)

O, mənimlə üzbaşüz oturmuşdu. (aid olduğu sözdən sonra işlənir, standart dilə məxsusdur)

Gegenüber sözünü bəzi feillərlə birləşə bilər, yəni *gegenüberstehen*, *gegenübersitzen*, *gegenüberliegen* və s. Bu zaman onların ayrı və yaxud bitişik yazılması məsələsi ortaya çıxır.

Gegenüber sözünü zərf kimi işləndikdə feildən ayrı yazılır. *Gegenüber* feilin əlavəsi olduğu zaman, o, feildən ayrı yazılır. Bu zaman konkret qaydalar işə düşür, yəni *gegenüber* və *feil* arasında məzmun baxımdan əhəmiyyət kəsb edən bir söz işlənə bilərsə, onda *gegenüber* ayrı, digər hallarda isə bitişik yazılır. Məsələn,

Weil meine Eltern gegenüber wohnen, besuche ich sie regelmässig.

Mənim valideynlərim üzbəüz yaşadıkları üçün, mən onları müntəzəm ziyarət edirəm.

Bu cümlədə “*gegenüber*” və “*wohnen*” sözləri arasında problem olmadan nəsə məzmunlu bir spz qoymaq olar. Məsələn,

Weil meine Eltern gegenüber meinem eigenen Zuhause wohnen, besuche ich sie regelmässig.

Mənim valideynlərim mənim şəxsi evimlə üzbəüz yaşadıkları üçün, mən onları müntəzəm ziyarət edirəm.

Bunun əsasında ayrı yazılma alına bilər.

Der FC Bayern und Juventus Turin werden sich heute Abend gegenüberstehen.

Bayern utbol klubu və Yuventus Turin bu axşam görüşəcəklər.

Bu cümlədə “*gegenüber*” və “*stehen*” arasında məzmunlu bir tamamlıq işləne bilmədiyi üçün bitişik yazılma məcburi olur.

- *gemäss*

Gemäss sözünü “uyğun olaraq, münasib olaraq, görə” anlamında işlənməklə, yönlük halı tələb edir. Məsələn,

Gemäss deinem Wunsch erkläre ich dir, wie man eine Rechnung schreibt.

Sənin arzuna uyğun olaraq mən sənə izah edirəm ki, hesabı necə yazırlar.

Die Verrechnung erfolgt gemäss den neuen Richtlinien ohne Mehrwertsteuer.

Hesablaşma yeni qaydalara uyğun olaraq əlavə dəyər vergisiz hesablanır.

Ein neues Schulhaus wurde gemäss den Vorstellungen der Eltern gebaut.

Yeni məktəb binası valideynlərin təsəvvürlərinə uyğun olaraq tikildi.

Texte zu kopieren, ist gemäss dem Gesetz über das Urheberrecht verboten.

Məntlərin surətinin çıxarılması müəllif hüququ haqqındaki qanuna uyğun olaraq qadağandır.

Die neue Tramlinie soll gemäss einem Zeitungsbericht bereits nächstes Jahr gebaut werden.

Yeni tramvay xətti qəzet məlumatına uyğun olaraq artıq gələn il tikilməlidir.

Gemäss sözünü həmçinin aid olduğu sözdən sonra da işləne bilər. Məsələn,

Die Hochzeit fand dem Wunsch der Braut gemäss am Meer statt.

Toy gəlinin arzusuna müvafiq olaraq dəniz kənarında baş tutdu.

Der Schiedsrichter entschied dem Reglement der FIFA gemäss auf Penalty.

Hakim FIFAnın reqlamentinə uyğun olaraq 11 metrlik cərimə zərbəsinə qərar verdi.

Ich habe das Bett der Anleitung gemäss zusammengesetzt.

Mən çarpayını izahata uyğun yığdım.

Das Haus wurde den Plänen des Architekten gemäss konstruiert.

Ev arxitektrun planlarına uyğun olaraq quruldu.

- halber

Halber sözünü “üçün, xatirinə, məqsədilə, görə, səbəbdən” mənasında işlənməklə yiyəlik halı tələb edir. Bu sözünü aid olduğu sözdən sonra işlənir. Məsələn,

Aber das Gesamtsystem hat ganz besondere Stellen, bei denen man der Liberalisierung halber nicht spielen sollte.

Ancaq bütün sistemin təmamilə xüsusi jərləri var ki, burada liberallaşma xatirinə oynamamalıdırlar.

Streichen Sie der Ehrlichkeit halber diesen Punkt aus der Liste.

Nəzakət xatrinə siyahıdan bu punktu silin.

- lang

Lang sözünü “boyunca” anlamında işlənməklə “*entlang*” sözünə sinonim ola bilər. Bu sözünü təsirlik halı tələb etməklə, aid olduğu sözdən sonra işlənir. Məsələn,

Ich glaube, wir müssen diese Straße lang, um zum Bahnhof zu kommen

Mən düşünürəm ki, vağzala çatmaq üçün, bu küçə boyunca getməliyik.

- nahe

Nahe sözünü “yaxınlığında, yanında, ətrafında” anlamənda işlənməklə yünlük halı tələb edir. Bu sözünü aid olduğu sözdən həm əvvəl, həm də sonra işlənə bilər. Məsələn,

nahe dem Fluss

çay yaxınlığında

dem Weinen nahe

ağlama yaxın

- wegen

Wegen sözünü üçün, görə, üzündən“ anlamında işlənərək yiyəlik halı tələb edir.

Məsələn,

Wegen des Staus auf der Autobahn kam er zu spät zur Arbeit.

Avtobanda tıxaca görə o, işə gec gəldi.

Wegen seines Umzugs nach Hamburg führte er fortan eine Fernbeziehung.

Hamburqa köçməsinə görə o, indidən uzaqdan olan münasibətdə idi.

Die Tat konnte ihm wegen der Beweise eindeutig nachgewiesen werden.

Hadisə sübutlara görə bir mənalı şəkildə təsdiq edilə bildi.

Wegen sözünü cəmdə olan isimlə əlaqəlirsə və cəmdə olan ismin yiyəlik hal forması birmənalı deyilsə, onda yönlük hal işlədilir. Məsələn,

Wegen Diebstählen ging die Firma konkurs.

Oğurluqlara görə firma müflis oldu.

Die Strasse war wegen Steinschlägen stundenlang gesperrt.

Küçə daş düşməsinə görə saatlarla bağlanmışdı.

Er konnte wegen Lungenproblemen nicht mehr tief einatmen.

O, ciyər problemlərinə görə artıq dərindən nəfəs ala bilmirdi.

Düşmə hadisəsini müşayət edici söz yiyəlik halı aydın göstərirə, onda yiyəlik hal işlədilir. Məsələn,

Wegen mehrerer Diebstähle ging die Firma konkurs.

Oğurluqlara görə firma müflis oldu.

Die Strasse war wegen der Steinschläge stundenlang gesperrt.

Küçə daş düşməsinə görə saatlarla bağlanmışdı.

Er konnte wegen seiner Lungenprobleme nicht mehr tief einatmen.

O, ciyər problemlərinə görə artıq dərindən nəfəs ala bilmirdi.

Düşmə hadisəsini bildirməyən əkdə işlənən isimlərdə wegen sözünü çox vaxt fleksiya uğramayan isimlə bağlı olur. Yiyəlik hal mümkündür, amma daha az vacibdir. Məsələn,

Wegen Unwetterschaden(s) geschlossen.

Tufan zərərlərinə görə bağlıdır.

Wegen Schnee(s) gesperrt.

Qara görə bağlıdır.

Wegen Diebstahl(s) verurteilt

Oğurluğa görə məhkum edilir.

Düşmə hadisəsini bildirən söz zamanı yiyəlik hal işlənir. Məsələn,

Der Kletterpark bleibt wegen eines Unwetterschadens bis auf Weiteres geschlossen.

Skololaz parkı tufan zərərinə görə xüsusi əmr olana kimi qapalı qalır.

Der Gotthardpass bleibt wegen des Schnees gesperrt.

Qothard aşırımı qara görə bağlı qalır.

Der Räuber wanderte wegen seines Diebstahls ins Gefängnis.

Quldurlar oğurluğa görə həbsxanaya düşdülər.

Wegen sözünü həm aid olduğu sözdən əvvəl həm də sonra işlənə bilər. Məsələn,

Die Wanderung konnte wegen des schlechten Wetters nicht durchgeführt werden.

Gəzinti pis havaya görə həyata keçirilə bilmədi.

Die Wanderung konnte des schlechten Wetters wegen nicht durchgeführt werden.

Gəzinti pis havaya görə həyata keçirilə bilmədi.

„Von ... wegen“ birləşməsində *von* və *wegen* arasındakı ifadə yiyəlik halda durur. ebenfalls im Genitiv. „Von ... wegen“ birləşməsinə idarə və hüquq sahəsində işlənən alman dilində rast gəlinir. Qismən donmuş hüquqi ifadələrdə hətta qadın cinsli isimlərdə yiyəlik hal işlənə bilər. Məsələn,

Der Gemeindepräsident darf dies von Amt(e)s wegen anordnen.

İcma prezidenti bunu vəzifəsinə görə qaydaya sala bilər.

Ein Baugesuch müssen Sie von Rechts wegen einreichen.

Tikinti üçün müraciəti Siz qaydaya görə təqdim etməlisiniz.

Diese Regel ist von Verfassungs wegen einzuhalten.

Bu qaydaya konstitusiyaya uyğun riayət edilməlidir.

- *zufolge, zu(un)gunsten*

Zufolge sözünü Duden qrammatikasına görə “nəticəsində, səbəbilə, uyğun olaraq, görə, əsasən” mənasında işlənməklə yönlük və yaxud yiyəlik halı tələb edir. Hansı halın işlənməsi *zufolge* sözünün cümlədəki yerindən, yəni *zufolge* aid olduğu sözdən əvvəl və yaxud sonra işlənməsindən asılıdır. Məsələn,

Seinem Wunsch zufolge wurde die Feier verschoben.

Onun arzusuna görə bayram təxirə salındı.

Bu sözünü səbəb bildirməyən şəxsləri və yaxud əşyaları ifadə edən isimlərlə işlənmir. Məsələn,

Unserer Korrespondentin zufolge richtete das Unwetter erheblichen Schaden an.

Bizim müxbirə görə tufan əhəmiyyətli ziyanə səbəb oldu. (bu cümlə düzgün deyildir)

(Düzgün cümlə: Laut/Gemäß/Nach dem Bericht unserer Korrespondentin ...)

Bizim müxbirin məlumatına görə ...

İsim *zufolge, zugunsten* und *zuungunsten* sözünüldəndən əvvəl işlənersə, onda bu sözünüldəndə yiyəlik halı ,sonra işlənersə yönlük halı tələb edirlər.

Zufolge seines Wunsches/Seinem Wunsche zufolge führen wir einen Tag später.

Arzusuna görə biz bir gün sonra getdik.

- *zuliebe*

Zuliebe sözünü “xatirinə” anlamında işlədilməklə, yönlük halı tələb edir. Bu sözünü aid olduğu sözdən sonra işlənilir. Məsələn,

Das habe ich doch dir zuliebe getan!

Bunu mən sənə xatirinə etmişdim!

Sie hat ihrer Karriere zuliebe auf Kinder verzichtet.

O, özünün karyerası xatirinə uşaqlarından imtina etmişdi.

- *zuwider*

Zuwider bağlayıcısı “əksinə, ziddinə” anlamında işlənməklə yönlük halı tələb edir. Bu sözünü aid olduğu sözdən sonra işlənilir. Məsələn,

der Vernunft zuwider eine falsche Entscheidung treffen

Düşüncənin əksinə olaraq səhv qərar vermək

die Umstände waren seinen Plänen zuwider

Vəziyyət onun planlarının əksinə idi

Den geltenden Bestimmungen zuwider

Qüvvədə olan qərarların əksinə olaraq

Beləliklə, dissertasiyanın bu fəslində biz alman dili qrammatikasına aid kitablardan və eyni zamanda alman dili üzrə tanınmış lüğətlərdən istifadə etməklə, alman dilində aid olduğu sözdən sonra işlənən işlənən sözlülərinin semantik xüsusiyyətlərini və işlənmə mövqelərini araşdırmağa cəhd etdik. Göründüyü kimi, alman dilində aid olduğu sözdən sonra işlənən sözlülərin sayı, aid olduğu sözdən əvvəl işlənən sözlülərin sayına nisbətən o qədər də çox deyildir. Onlardan əksəriyyəti alman dilində hətta iki mövqedə, yəni aid olduğu sözdən əvvəl və sonra işlənir. Bu zaman isə onların tələb etdiyi hal, nümunlərdən də gördüyümüz kimi, müxtəlif ola bilər.

NƏTİCƏ

Dilçilikdə köməkçi nitq hissələri münasibət və nisbət bildirən sözlərdir. Onlar dildən xaric aləmin əşya və hadisələrini deyil, fikir və anlayışların bir-birinə, danışanın ifadə edilən fikrə münasibətini bildirir. Köməkçi nitq hissələri nitq fəaliyyəti – ünsiyyətlə əlaqədardır. Ona görə də, köməkçi nitq hissələrini təyin edərkən onların müstəqil nitq hissələri arasında əlaqə yaratmaq xüsusiyyətləri əsas götürülür.

Alman dilində köməkçi nitq hissələrindən biri olan və alman dilində mühüm rol oynayan sözlərinə diqqət dilçilikdə böyük marağa səbəb olmuşdur. Bu mövzu ilə bağlı alman dilçiliyində bir çox əsərlər yayılmışdır.

Köməkçi nitq hissələri əsas nitq hissələri hesab olunan sözlər və həmin sözlərdən əmələ gəlmiş tərkiblər, cümlələr arasında müxtəlif qrammatik əlaqə yaratmağa xidmət edərək onlara müxtəlif mənə çalarlığı verir. Onların sözlər və cümlələr arasında yaratdıqları əlaqələr də müxtəlif, yəni (*ab, über, ausser, aus, durch* və s.), zaman (*an, seit, um, vor* və s.), səbəb (*bei, nach, infolge, zufolge*) modallıq (*an, auf, aus* və s.) və s. olur. Sözlər cümlə üzvləri arasında qrammatik və semantik münasibətlərin ifadəsində rol alan bir vasitə kimi alman dilinin qrammatik strukturunda mühüm yerlərdən birini tutmuşla, onun sintaktik quruluşunda əhəmiyyətli rol oynayırlar. Köməkçi və yaxud funksional sözlər qrupuna daxil olan sözlər partikel qrupuna daxil edirlər və eyni zamanda bu qrupa daxil olan digər alt qruplardan, yəni, nida, bağlayıcı və s. fərqlənirlər. Dilçilikdə sözlər öz mənalarının mücərrədliyi, dildə oynadığı spesifik rol və funksionallıq xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunurlar.

Sözün semantikasındakı leksik və qrammatik mənə müstəqil və digər köməkçi nitq hissələrindən fərqli olaraq, bir-biri ilə keyfiyyət baxımından müxtəlif münasibətdədirlər. Sözlər nominativ funksiyaya malikdirlər. Sözün nominativ səviyyəsi birləşmənin üzvləri arasındakı münasibətlərin leksik ifadəyə malik olmasını əks etdirir. Sözlərinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar nominativ funksiyada müstəqil deyil, yalnız söz birləşməsi və yaxud cümlə tərkibində çıxış edirlər. Sözlərin nominativ funksiyaya malik olmasının qəbul edilməsi onların

ikili mahiyyətinin üzə çıxarır. Belə ki, sözlərin mənəsi onların leksik və qrammatik tərkib hissələrinin məcmussu kimi nəzərdən keçirilir. Qrammatik mənə dedikdə, sözlər vasitəsilə sözlər arasında ifadə edilən sintaktik əlaqələr, leksik mənə dedikdə isə, sözlərin denotativ situasiyanın obyektləri arasındakı münasibətlər haqqında verdiyi informasiya başa düşülür.

Sözlər dilin özünəməxsus leksik mənaya malik, bərabər hüquqlu vahidləri kimi nəzərdən keçirilir, çünki onların öz paradigmləri, yəni bir sözün mənə sistemi var. Bundan başqa sözlərinin mənalarının qanunauyğunluqlarını müəyyən etməyə imkan verən özünəməxsus sintaqmatika, yəni müəyyən mənə münasibətlərinin ifadəsində söz birləşməsinin sol və sağ distribusiyasını göstərən leksik qrupu müşahidə edilir. Sözlər sistemində eyni zamanda geniş şəkildə polisemiya hadisəsi özünü büruzə verir.

Alman dilində sözləyə təkə aid olduğu sözlə əvvəl işlənmə xüsusiyyəti deyil, həmçinin sonrakı mövqedə işlənmə halı da məxsusdur. Bu qrup sözlər alman dilində postpozisionlar (Postpositionen) adlanır. Belə ki, bəzi sözlərinə konkret işlənmə mövqeyi, yəni ya aid olduğu sözlə əvvəl, ya da sonra işlənmə xüsusiyyəti, məxsus olsa da, bəziləri həm aid olduğu sözlə əvvəl, həm də sonra işlənə bilirlər. Birinci qrupa *in, an, auf, hinter, mit* və digər sözlər aiddir. Aid olduğu sözlə sonrakı mövqedə işlənən sözlərə isə təsirlik halı tələb edən *entgegen, entlang* və digərləri aiddir. *Gegenüber, nach, zu, vorbei* və digərləri isə həm aid olduğu sözlə əvvəl, həm də sonra işlənə bilirlər. Aid olduğu sözlə əvvəl və sonra işlənən sözlər arasındakı əsas fərq, aid olduğu sözlə sonrakı mövqedə işlənən sözün onun leksik mənəsinin adətən altının cızılması ilə xarakterizə olunur. Bundan başqa aid olduğu sözlə sonra işlənən sözlü hərəkətə cəlb edilmiş əşyaların adlarını bildirmək üçün istifadə olunur.

Beləliklə, biz bu fəsildə alman dili qrammatikasına aid kitablardan və eyni zamanda alman dili üzrə tanınmış lüğətlərdən istifadə etməklə, alman dilində aid olduğu sözlə sonra işlənən sözlərin semantik xüsusiyyətlərini araşdırmağa cəhd etdik. Biz burada həmçinin bu sözlərin siyahısını təqdim etmişik. Göründüyü kimi alman dilində aid olduğu sözlə sonra işlənən sözlərin

sayı, aid olduğu sözdən əvvəl işlənən sözlülərin sayına nisbətən o qədər də çox deyildir. Onlardan əksəriyyəti alman dilində hətta iki mövqedə, yəni aid olduğu sözdən əvvəl və sonra işlənir. Bu zaman onların aid olduqları söz müxtəlif hallarda işlənə bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Veysəlova D.Ş. Çağdaş alman dilində köməkçi nitq hissələrinin işlənmə xüsusiyyətləri (Azərbaycan dili ilə müqayisədə). Bakı, Mütərcim, 1999, 70 s.
2. Yadiqar F. German dilçiliyinə giriş. Bakı, Təhsil NPM, 2003, 408 s.

Rus dilində

3. Зиндер Л.Р./ Строева Т.В. Современный немецкий язык. Москва, 1957, 360 с.
4. Реформатский А.А. Введение в языковедение. Москва, Аспект Пресс, 1996, 275 с.

Alman dilində

5. Admoni W. Der deutsche Sprachbau. Moskau, Просвещение, 1986, 334 с.
6. Bergenholtz H., Schaeder B. Die Wortarten des Deutschen. Versuch einer syntaktisch orientierten Klassifikation. Stuttgart, Klett, 1977, 243 s.
7. Bünting K.D./ Eichler W. Deutsche Grammatik: Form, Leistung und Gebrauch der Gegenwartssprache. 6. Auflage. Weinheim, Beltz Athenäum Verlag, 1996, 316 s.
8. Buscha A., Szita S., Raven S. C-Grammatik: Übungsgrammatik Deutsch als Fremdsprache. Sprachniveau C1, C2, Schubert Verlag, 2013, 242 s.
9. Di Meola Cl. Die Grammatikalisierung deutscher Präpositionen. Tübingen: Stauffenburg, 2000, 285 s.
10. Dinsel S. Präpositionen. Max Hueber Verlag, 2008, 120 s.
11. Dinsel S., Geiger S. Grosses Übungsbuch Deutsch. Grammatik. Hueber Verlag, 2009, 294 s.
12. Dreyer H., Schmitt R. Lehr- und Übungsbuch der deutschen Grammatik - aktuell. Hueber Verlag, 2009, 369 s.
13. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Hrsg. u. bearb. von

- Günther Drosdowski in Zusammenarbeit mit Peter Eisenberg. [Autoren: Peter Eisenberg...]. - 5.völlig neu bearb. u. erw. Aufl. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1995, 864 s.
14. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 6., überarbeitete und erweiterte Auflage, Mannheim, Dudenverlag, 2007, 2144 s.
  15. Eichler W., Bünting K.D. Deutsche Grammatik. 6.Auflage, Weinheim, Beltz Athenäum Verlag, 1996, 313 s.
  16. Eisenberg P. Das Wort. Grundriss der deutschen Grammatik. Band 1, Unter Mitarbeit von Nanna Fuhrhop 4., aktualisierte und überarbeitete Auflage, Stuttgart/Weimar, Verlag J.B.Metzler, 2013, 513 s.
  17. Eisenberg P. Der Satz. Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2, Unter Mitarbeit von Rolf Thieroff, 4., aktualisierte und überarbeitete Auflage, Stuttgart/Weimar, Verlag J.B.Metzler 2013, 535 s.
  18. Engel U. Deutsche Grammatik. Heidelberg: Julius Groos Verlag, 1988, 888 S.
  19. Engel U. Kurze Grammatik der deutschen Sprache. München: Iudicium, 2002, 190 s.
  20. Erben J. Deutsche Grammatik. Ein Abriss. Max Hueber Verlag, 6.Auflage, 2000, 392 s.
  21. Eroms H. Valenz, Kasus und Präpositionen. Untersuchung zur Syntax und Semantik präpositionaler Konstruktionen in der deutschen Gegenwartssprache. Heidelberg, Winter Verlag, 1981, 390 s.
  22. Fröhlich B. Schwierigkeiten bei der Verwendung deutscher Präpositionen in gebundener Struktur. Theorie und Beispiele. Universität Duisburg-Essen, 2003, 81 s.
  23. Götze L. Grammatik der deutschen Sprache. München, Lexikographisches Institut, 1989, 624 s.
  24. Griesbach H. Neue deutsche Grammatik. Berlin, Langenscheidt KG, 1986, 424 s.
  25. Hall K., Scheiner B. Übungsgrammatik für Fortgeschrittene. Deutsch als Fremdsprache. 1. Auflage, Max Hueber Verlag, 2001, 431 s.
  26. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Leipzig, Langenscheidt Verlag Enzyklopädie, 1980, 626 s.

27. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Berlin, München, Wien, Zürich, New York: Langenscheidt, 2001, 654 s.
28. Hentschel E. Deutsche Grammatik. Berlin/New York, De Gruyter Lexikon, 2010, 404 s.
29. Hentschel E., Weydt H. Handbuch der deutschen Grammatik. 2. Auflage, Berlin, 1994, 404 s.
30. Hering A., Matussek M., Perlmann-Balme M. Übungsgrammatik. Deutsch als Fremdsprache. Hueber Verlag, 1. Auflage, 2002, 248 s.
31. Jin F., Voß U. Grammatik Aktiv. B2-C1, Cornelsen, 2017, 312 s.
32. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut, 1984, 488 s.
33. Moskalskaja O.I. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Moskau, ACADEMÄ, 2004, 350 s.
34. Rauh G. Präpositionen: Eine geschlossene Klasse?. Wuppertaler Arbeiten zur Sprachwissenschaft 7, Wuppertal, BUGH-Wuppertal, 1990, 33-63 s.
35. Rauh G. Präpositionale Formen im Lexikon. Sprachwissenschaft 17, 1992, s. 339-396.
36. Rauh G. Präpositionen und Rollen. Sprachwissenschaft 20, 2, 1995, s. 123-167.
37. Reimann M. Grundstufen-Grammatik für Deutsch als Fremdsprache Erklärungen und Übungen. Hueber Verlag, 1996, 242 s.
38. Schendels E. Deutsche Grammatik. Moskau, 1988, 416 s.
39. Schröder J. Lexikon deutscher Präpositionen. Leipzig, Verlag Enzyklopädie, 1986, 268 s.
40. Sekiguchi T. Deutsche Präpositionen. Studien zu ihrer Bedeutungsform. Tübingen, 1994, 74 s.
41. Sommerfeld K.E./ Starke G. Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1988, 312 s.
42. Steinhauer A. Duden Übungsbuch extra Deutsch, Grammatik - Rechtschreibung und Zeichensetzung. Duden Verlag, 2009, 164 s.

43. Winfried U. Wörterbuch, Linguistische Grundbegriffe. Würzburg, Verlag Ferdinand Hirt, 1987, 142 s.

Internet resurslari

44. <https://www.vogt-text.ch/vogtblog/praeposition>
45. <https://www.pdfdrive.com>
46. <https://www.duden.de/woerterbuch>
47. <https://de.pons.com/>
48. <https://de.langenscheidt.com/>
49. [www. anl.az](http://www.anl.az)
50. www.twirpx.com
51. www.wikipedia.de

ƏLAVƏLƏR

Sözönləri	Tələb etdiyi hal	İşlənmə yeri	Nümunə
betreffend	təsirlilik hal	ön mövqe arxa mövqe	betreffend Ihren Brief Sizin məktubunuza uyğun olaraq Ihren Brief betreffend Sizin məktubunuza uyğun olaraq
durch	təsirlilik hal	təsirlilik hal əksər hallarda arxa mövqe	Das Haus wurde durch einen Sturm zerstört. Ev tufan tərəfindən dağıdıldı. Sie hungerten den ganzen Winter durch. Onlar bütün qış boyu aqlıq çəkdiilər.
entgegen	yönlük hal	ön mövqe arxa mövqe	entgegen dem Ratschlag məsləhətə rəğmən seinem Freund entgegen dostu ilə üz bəüz
entlang	yönlük hal yiyəlik hal (nadir halda) yönlük hal təsirlilik hal	ön mövqe ön mövqe arxa mövqe arxa mövqe	entlang dem Seeufer dəniz sahili boyunca entlang des Seeufers dəniz sahili boyunca dem Seeufer entlang dəniz sahili boyunca das Seeufer entlang dəniz sahili boyunca
entsprechend	yönlük hal	ön mövqe	entsprechend seinem

		arxa mövqe	Vorschlag onun təklifinə müvafiq olaraq seinem Vorschlag entsprechend onun təklifinə müvafiq olaraq
gegenüber	yönlük hal	ön mövqe arxa mövqe	gegenüber seinem Vorgesetzten müdiri ilə üz bəüz seinem Vorgesetzten gegenüber müdiri ilə üz bəüz
gemäss	yönlük hal	ön mövqe arxa mövqe	gemäss den Anordnungen göstərişə uyğun olaraq den Anordnungen gemäss göstərişə uyğun olaraq
halber	yişəlik hal	arxa mövqe	des guten Anstands halber yaxşı ədəb xatirinə
Lang	təsirlük hal	həmişə arxa mövqe	Sie ging die Straße lang. O, küçə boyunca gedirdi.
nahe	yönlük hal	ön mövqe arxa mövqe	nahe dem Fluss çayın yaxınlığında dem Weinen nahe ağlamağa yaxın des schlechten

			<p>Wetters wegen blieben wir zu Hause</p> <p>pis havaya görə biz evdə qaldıq</p> <p>wegen mir brauchst du nicht zu warten</p> <p>mənə görə sən gözləməli deyilsən</p>
wegen	yyəlik/yönlük hal	ön mövqe arxa mövqe	<p>Wegen seiner Verletzung konnte er nur sehr langsam gehen.</p> <p>Yaralanmaya görə o, yalnız yavaş-yavaş gedirdi.</p>
zufolge	yyəlik hal yönlük hal	çox vaxt ön mövqe çox vaxt arxa mövqe	<p>Sie wurde zufolge einer Meldung wiedergewählt.</p> <p>Məlumatə uyğun olaraq, o, yenidən seçildi.</p> <p>Er wurde einem Gerücht zufolge wiedergewählt.</p> <p>Şaiyəyə uyğun olaraq, o, yenidən seçildi.</p>
zuliebe	yönlük hal	arxa mövqe	<p>Das habe ich doch dir zuliebe getan!</p> <p>Mən bunu sənəin xətrinə etmişdim!</p>
zuwider	yönlük hal	arxa mövqe	<p>Den geltenden Bestimmungen zuwider</p> <p>Qüvvədə olan qərarların əksinə olaraq</p>